

Dini misyondan etnik yayılcılığa Süryaniler: Politikanın gölgesinde bölünmeler ve etnisitenin inşası

Halit Yeşilmen¹

Özet

Bu makale, dini misyon geleneğine sahip olan Süryanilerin etnik yayılcılığa doğru olan kimlik dönüşümünü incelemektedir. Konu, Süryani Kadimlerle sınırlı tutulmuştur. Dini orijini esas alan Süryanilerin hangi faktörlerle etnisite inşasına doğru bir yönelim sergilediklerini ve söz konusu yönelimin geçmişe uzanan sosyo-politik gayelerle uyum gösterip göstermediğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda tarihsel arka plana odaklanan betimleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşım tercih edilmiştir. Tarihsel arka plan ele alınırken kritik dönemler dikkate alınmıştır. Birincisi, Kilise'nin kuruluşundan 4. yüzyıla kadar olan süreçtir. İkincisi 4. yüzyılda ortaya çıkıp etkisi uzun süre devam eden kristolojik tartışmalar dönemidir. Ek olarak İslam fetihleri, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri de göz önünde bulundurulmuştur. Son olarak 19. yüzyıldan itibaren doğudaki Hristiyanlar arasında yürütülen Protestanlaştırma hareketine ve bunun etkilerine yer verilmiştir. Belirtilenler çerçevesinde makalede, Süryanilerin etnisite inşasına yöneldikleri, dini orijin yerine etnisite ortaklığını öne çıkarmaya başladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunda etkili olan iki temel sebep tespit edilmiştir: Birincisi, Protestanlaştırma hareketinin desteklediği Âsurîlik söylemidir. İkincisi, ekümeniklik ile ilgili girişimlerdir. Ekümenik hedefler Süryani Kadimlerin etnik kimliğe yönelmelerini mümkün kılmış, hatta desteklemiştir. Bu bağlamda makalede, Süryani Kadimlerin etnisite inşasına yönelmelerinin sadece kendi tercihlerine bağlı olarak ortaya çıkmadığı, bunun tarihsel arka plandan, aynı zamanda politik ve dini stratejilerden bağımsız olmadığı tespit edilmiştir. Üstelik söz konusu etnik yönelimin Roma'nın geçmişte elde etmeye çalıştığı sosyo-politik ve dinsel birliği kurma hedefiyle uyumlu olduğu görülmüştür.

Syriacs from religious mission to ethnic expansionism: Divides and construction of ethnicity in the shadow of politics

Abstract

This article explores the identity transformation of the Syriacs, who possess a tradition of religious mission, toward a form of ethnic expansionism. The subject is limited to the Syriac Kadims. The aim of the article is to reveal the factors that led the Syriacs, who initially took religious mission and religious origin as their basis, to exhibit a tendency towards ethnicity construction and whether this tendency was compatible with socio-political goals that extend into the past. For this purpose, a descriptive and interpretative approach focusing on the historical background was preferred. While considering the historical background, some critical periods were taken into consideration. The first is the period from the foundation of the Church to the 4th century. The second is the period of christological discussions that emerged in the 4th century and whose effects continued for a long time. In addition, the Islamic conquests, the Abbasid, Seljuk and Ottoman periods were also taken into consideration. Finally, the Protestantization movement in the 19th century and its effects were included. In this context, the article concluded that Syriac Kadims turned to ethnic construction and began to emphasize ethnic commonality instead of religious origin. Two main reasons have been identified that were effective in this: The first is Assyrianism. The second is the ecumenical activities in the Christian world. In addition, it has been seen that the ethnic orientation in question is compatible with the goal of establishing socio-political and religious unity that Rome had tried to achieve in the past.

Article History

Received
2024-06-12
Accepted
2025-08-13

Anahtar Kelimeler

Süryanilik,
Âsurîlik,
Protestanlık,
Modernleşme,
Etnisite.

Keywords

Syriacism,
Assyrianism,
Protestantism,
Modernization,
Ethnicity.

¹Corresponding Author: Halit Yeşilmen, Faculty of Islamic Sciences Department of Philosophy and Religious Sciences, Mardin Artuklu University, Mardin/Türkiye.

✉ halitiesilmen@artuklu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4907-1366> <https://ror.org/0396cd675>

Giriş

Süryaniler, Antakya Kilisesi merkezinde olmak üzere İsa Mesih'in mesajını kabul eden ilk topluluk olarak bilinmektedirler. Bununla birlikte, Hristiyanlığın geniş coğrafyaya yayılmasında misyon sahibidirler. Roma-Pers sınırlarının istikrarsızlığında dini kimliklerini korumaya çalıştılar, fakat kristolojik tartışmalar ve siyasi-politik etkenler neticesinde farklı kilise organizasyonlarına bölündüler. Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine şahitlik edip kiliselerini günümüze kadar korudular. Sadece politik stratejilerden ve kristolojik mücadelelerden değil; Hristiyan dünyasının kendi içerisindeki misyonerlik faaliyetlerinden de, yani mezhepler (Ortodoks ve Katolik gibi) arasındaki nüfuz mücadelelerinden, ayrıca etnik kimlik inşası açısından belirtmek gerekirse, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, Protestanlaştırma hareketinden ve bu dönemde yükselişe geçen uluslaşma yöneliminden de etkilendiler.

Uluslaşmanın Süryaniler açısından en belirgin karşılığı geleneksel kimliğin değişimi ve yeniden inşasıdır. Bu makalenin konusu da bununla ilgilidir: Antakya Kilisesi temelinde dini misyon geleneğine sahip olan Süryanilerin hangi aşamalara müteakip etnisite inşasına yöneldikleri ve bunda etkili olan faktörler ele alınmaktadır. Böylece geleneksel kimliğin bileşenlerinde yer alan aidiyet bilincinin tarihsel altyapısı, bu yönde gösterilen direncin ne anlama geldiği ve buna rağmen hangi faktörlerle etnisite inşasına doğru bir değişimin gerçekleştiğine odaklanılmaktadır. Konu, Süryani Kadimlerle sınırlı tutulmuştur. Çünkü Süryani Kadimler, tarihsel köken açısından, ilk elçisel merkez olan Antakya Kilisesi ortaklığını paylaşan topluluklardan biridir. 19. yüzyılın sonları itibarıyla, Antakya Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi dışında Nestûrî, Keldani, Melkit, Maruni, Rum Melkit Katolik, Süryani Katolik ve Süryani Protestan olmak üzere farklı kilise organizasyonları söz konusudur. Fakat belirtilen toplulukların hepsinin bir makalenin kapsamına alınması mümkün değildir. Ayrıca Süryani Kadimler, Antakya Kilisesi orijinli olmakla birlikte bunu Kadim vurgusuyla günümüze kadar korumaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Süryani Kadimlerin tarihsel geçmişi doğrudan diğer kiliselerin oluşumuna da ışık tutmaktadır.

Süryani Kadimlerin, dini misyonu ve dini orijine dayanan geleneksel kimlik anlayışını 19. yüzyıla kadar sürdürdükleri söylenebilir. Makalede dini misyon denilirken kurumsal çapta günümüzde öne çıkan misyonerlik kastedilmemektedir. Dini misyon iki boyutuyla dikkate alınmaktadır. Birincisi, İsa Mesih ile ilan edilen kurtuluş müjdesinin insanlara ulaştırılması anlamında ve evrensel denilebilecek bir dini misyon, yani insanların kurtuluşa ulaşmasını sağlamak için dinin tebliğ edilmesi anlamında bir dini misyon (görev) söz konusudur ki Antakya Kilisesi, Arabistan coğrafyasından Hindistan'a kadar uzanan faaliyetleriyle ve herhangi bir etnik ayırım gözetmeden öncü bir merkez olmuştur. İkincisi, Ermeni Kilisesi, Süryani Kilisesi gibi milli kilise denilebilecek kilise geleneğinin korunması ve sürdürülmesi, dinin kendi içinde/cemaatinde yaşanabilmesi ve kimliğin korunması anlamında bir dini misyondur ki makalede buna *geleneksel dini misyon* kavramıyla işaret edilmektedir. Kilise geleneğinin inşası tarihsel gelişmelerden bağımsız değildir, yani geleneksel dini misyon, tarihsel gelişmeler içerisinde söz konusu olan dini, kültürel, siyasi ve ekonomik konumlanışın bir yekûnu, bu doğrultudaki kazanımların olgunlaşması ve kurumsallaşması niteliğindedir. Gelenek, kilisenin ismini olduğu kadar müntesiplerinin itikâdî anlayışını ve hiyerarşik dağılımını belirleyen kutsal bir öneme sahiptir. Konu çerçevesinde, yani Süryani Kadimler özelinde belirtmek gerekirse, Süryani Kilisesi'nin geleneğini en iyi temsil eden bileşenlerden birinin isim (Süryani) olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dini misyonun ve dini orijine dayanan kimlik anlayışının hangi faktörlerle yerini etnik anlayışa bıraktığı önem kazanmaktadır. Belirtilen anlamda -geleneği sürdürme uğraşını da içeren- dini misyondan etnik yayılmacılığa doğru ortaya çıkan değişimin tarihsel arka planına odaklanılmaktadır. Tabii, makalede doğrudan bir gelenek tartışmasına, yani Süryani Kilisesi geleneğinin yapısıyla ilgili tartışmalara yer verilmemektedir, çünkü bu daha kapsamlı ve farklı bir konudur: Kimliksel çerçevede dini misyondan etnisite inşasına doğru ortaya çıkan değişim sürecine yer verilmektedir.

Çalışmanın amacı, daha ilk yüzyıldan itibaren dini orijini esas tutan Süryanilerin, tarihsel arka plan doğrultusunda hangi faktörlerle etnisite inşasına doğru bir yönelim sergilediklerini ve söz konusu değişimin esasında geçmişe dayanan sosyo-politik gayelerle uyum gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Süryani Kadimler, Antakya Kilisesi'nden ayrılan diğer Hristiyan gruplarına nispeten Süryani isminin dini orijin merkezinde anlamlandırılmasını son ana kadar savunmuşlardır. Fakat buna

rağmen etnik kimliğin inşası yönünde bir yorum biçimi de ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla tarihsel süreçte bedeller ödenerek sürdürülen bir dirence rağmen Süryani Kadimlerin hangi faktörlerle etnisite inşasına yöneldikleri sorgulanmayı hak etmektedir. Bu çerçevede makale hem günümüzde Kilise içi birlik arayışlarını ifade eden ekümeniklik olgusunun hem de dini birlik arayışlarının siyasi stratejiler ve bölgesel kimlik politikalarıyla nasıl kesiştiğinin anlaşılması hedeflemektedir.

Amaç doğrultusunda makalede, tarihsel arka plana odaklanılmıştır. Tarihsel arka plan, dönemsel bir çerçevede hem betimleyici hem de yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Konuyla ilgili saha bulgularına da yer verilmiştir ki bu bulgular, Mardin'de yaşayan Süryani Kadimleri örnekler mahiyettedir. Tarihsel aşamalar ele alınırken ilgili aktörleriyle birlikte olayların sosyo-politik ve dini boyutları da bağlamsal bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunun için ana hatlarıyla dönüm noktası denilebilecek gelişmeler dikkate alınmıştır: Antakya Kilisesi'nin kuruluşundan 5. yüzyıla kadar olan süreç (tebliğ anlamındaki dini misyon süreci) ile bu yüzyılda ortaya çıkıp etkisi uzun süre devam eden Hristiyan dünyasındaki kristolojik tartışmalar dönemi (geleneksel dini misyonun inşası süreci), İslam fetihleri ve buna müteakip Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri ele alınmıştır (geleneksel dini misyonun korunması ve sürdürülmesi süreci). Bu zaman zarfında, siyasi ve politik müdahalelere rağmen, iki yönüyle yukarıda belirtilen dini misyonun öne çıktığı, yani dini orijine dayalı ve geleneksel denilebilecek bir kimlik anlayışının inşa edildiği; birinci aşamada Hristiyanlık dininin tebliğ edilmesi, ikinci aşamada ise kilise geleneğinin veya geleneksel dini misyonun korunmaya çalışıldığı aşamalar ele alınmıştır. Dini misyona ve dini orijine (aynı zamanda kilise orijinine) dayanan geleneksel kimlik anlayışı, İslam fetihlerine kadar çeşitli mücadeleler neticesinde benimsenmiş, korunmaya çalışılmış, Antakya Kilisesi ve Süryani ismi temelinde kurumsal bir boyut kazanmıştır. Bu kazanım, İslam fetihleriyle birlikte de varlığını sürdürmüştür. Tarihsel açıdan ele alınan diğer bir dönüm noktası da 19. yüzyıldır. Bu noktada makalede, Doğu Hristiyanları içerisinde faaliyet gösteren Protestanlaştırma hareketinin Süryani kimliğini hangi açıdan etkilediği irdelenmiştir. Zira Protestanlaşma hareketi hem 19. yüzyılda Osmanlı'nın zayıf düşmesiyle oluşan otorite boşluğunu dini açıdan değerlendirmiş hem de Doğu Hristiyanları arasında modernleşmenin lokomotifini olmuştur.

Konu çerçevesinde ifade etmek gerekirse, modernitenin dini geleneklere dönük olan etkilerinden biri, yeni kimlikler inşa etmek doğrultusunda kendini göstermiştir. Bu açıdan Protestanlaştırma hareketinin bir yönüyle modernleşme anlamına geldiği söylenebilir. Kaldı ki Cizvit tarikatının etkisiyle modern şartlara ayak uydurmaya başlayan Katolik Kilisesi için de benzer bir değişim söz konusudur. Geriye doğudaki geleneksel Hristiyan toplulukları kalmaktadır ki Protestanlaştırma hareketiyle birlikte buradaki cemaatler de modernleşmeye başlamıştır. Bunda etkili olan faktörlerden biri etnsitenin (ve ulus kimliğinin) inşası olmuştur. Nihayetinde yeni bir kimlik inşası, aynı zamanda geleneksel kimliğin çözülmesi, değişmesi ve yeniden yapılanması anlamına gelmektedir. En önemli örneklerden biri de Kadim vurgusuyla geleneksel kimlik aidiyetini günümüze kadar korumaya çalışan Süryani Kadimlerdeki kimlik değişimidir.

Belirtilenler doğrultusunda makalede, Süryanilerin etnik kimlik inşasına yöneldiği, bunun için dini orijin yerine etnisite ortaklığının öne çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Etnisite inşasında iki temel sebep tespit edilmiştir: Birincisi, Protestanlaştırma hareketiyle birlikte 19. yüzyıldan itibaren çeşitli siyasi-politik etkenlerle yükselişe geçen Âsurluk söylemidir. Bu etki diasporadaki sivil toplum kuruluşları aracılığıyla günümüze kadar taşınmıştır. İkincisi, Hristiyan dünyasındaki restorasyonun bunu mümkün kılması, hatta ekümenik hedeflerle bunun desteklenmesidir. Ayrıca söz konusu etno-politikanın Roma ve Bizans imparatorluklarının ulaşmaya çalıştığı sosyo-politik ve dini istikrarın oluşturulması hedefiyle uyum gösterdiği; etnisite inşasının, tarihsel bağlamın ve bölgesel politik stratejilerin etkisiyle biçimlendiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Konunun ele alınması ve söz konusu sonuçların ortaya konmasında öncelikle *Dini Misyonda Kilise ve Süryaniler* başlığına yer verilmiştir ki bu aşamada geleneksel Süryani kimliğini oluşturan temel bileşenlerin tarihsel boyutuna dikkat çekilmiştir. İkinci aşamada ise *Politikanın Gölgesinde Dini Misyunun Bölünmesi: İhtilaflar ve Kırımlar* başlığına yer verilmiştir. Burada, dini misyonun sadece kristolojik tartışmalarla değil, aynı zamanda ve özellikle siyasi hedefler ve stratejiler doğrultusunda bölünmeye başladığını, bağımsız kiliselerin ortaya çıktığını ve her kilise merkezi etrafında geleneksel bir yapının oluşmaya başladığını ortaya koyan tarihsel gelişmelere yer verilmiştir. *İslam Fetihlerinin*

Himayesinde Geleneksel Dini Misyonun Korunması şeklindeki üçüncü başlık altında ise İslam fetihlerinin geleneksel kimliğin günümüze kadar taşınmasındaki rolüne dikkat çekilmiştir. Son olarak *Geleneksel Dini Misyondan Etnik Yayılmacılığa: Doğu Kiliselerinde Etnik Söylemin Üretilmesi* başlığı altında ise ortaya çıkan yeni değişim dalgasına, geleneğe karşı modernleşmenin etkisini gösterdiğine, fakat bunun da siyasi stratejiler itibarıyla İslam fetihlerinden önceki dinamiklerden bağımsız olmadığına işaret edilmiştir. Bu aşamada meselenin artık dini misyondan çok sosyo-politik bir boyuta doğru evirildiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Dini misyonda kilise ve Süryaniler

Kilise, Hristiyanlığın kurtuluş öğretisi ve yayılmasında merkezi bir önemdedir. Hem yeryüzündeki tüm inanlı topluluk hem de belirli bir geleneğe bağlı olarak Tanrı'nın kurtuluş planını üstlenen bir organizasyon anlamında Kilise, insanlığın kurtuluşunu icra eder. Bu misyonda Kilise'nin kuruluş süreci de önem kazanır, çünkü İsa Mesih ile olan bağı/kutsiyeti açısından Kilise'nin elçisel (apostolik) olması, yani havariler tarafından kurulmuş olması yüksek bir kutsiyet ve meşruiyet kazandırır. Süryanilerin geleneksel kimliği de buna mülhem bir şekilde daha ilk yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın tarihsel serüveniyle birlikte inşa olunur. Aşağıda bununla ilgili genel açıklamalara yer verilirken aynı zamanda Süryani kimliğinin oluşmasında dini misyonun ve dini orijinin yerine de dikkat çekilmektedir ki böylece 19. yüzyılda ortaya çıkan kimlik tartışmalarının, aynı zamanda geleneksel kimliğe aidiyet konusunda Süryani Kadimlerin gösterdiği direncin ve modern kimlik inşasının neye karşılık geldiği, yani geleneksel yorumu hangi açıdan dönüştürdüğü açıklığa kavuşsun. Bu bağlamda öncelikle Kilise'nin genel misyonu ve Süryanilerin bu misyon içerisindeki konumu değerlendirilmektedir.

1.1. Kilise'nin doğuşu ve misyonu

Hristiyanlık, Yunan kültürünün baskın olduğu bir coğrafyada ortaya çıkar. Bu coğrafyadaki ilk Hristiyan topluluğu, Yahudi ile putperest kökenli olmak üzere iki farklı gruptan oluşur (Yıldırım, 2005, ss. 9-11). Köken ve etnik farklılığa rağmen inanlıların hepsi bir bütün olarak kabul edilir. Bu bütünlük açısından Hristiyan topluluğu denilince ilk akla gelen Kilise'dir. Kilise terimi, Grekçede "birini dışarıya çağırmak", "toplantıya davet etmek", "toplamak" anlamına gelen *ek-kaleo* fiilinden türetilen *ekklesia* tabirinden gelir ki bunun anlamı "topluluk" veya "cemaat"tir (Aydın, 2002, ss. 11-14). Dolayısıyla Kilise, temel bir değerdedir, çünkü hem kurtuluşun ve misyonun hem de tüm inanlı topluluğun maddi ve manevi karşılığıdır.

Belirtilen anlamda Kilise'nin doğuşu İsa Mesih'in dirilişiyle başlamıştır. İsa Mesih'in bedeni olarak kabul edilen Kilise, Tanrı'nın kurtuluş planını/tasarımını icra eder. Zira kurtuluş ancak Kilise yoluyla mümkündür, yani İsa Mesih'le bir olmak (cemaat) yoluyla nihai kurtuluşa ulaşılır. Bu açıdan Kilise, İsa Mesih'in kendi Kilisesini kurup göğe yükseldikten sonraki kurtuluş planını üstlenir: Tanrı'nın kurtuluş planının işleyişini gerçekleştiren bir kurumdur (Seyfeli, 2015, ss. 43-44). İnanlılar topluluğu anlamında Kilise, Kutsal Ruh ile de ilişkilidir. Çünkü Kutsal Ruh, Kilise'yi kutsamıştır. O'nun desteği her zaman Kilise'nin yanındadır. Böylece Kilise, İsa Mesih'in öğretisini korumakta ve Tanrısal planı icra etmektedir (Gündüz, 2020, s. 165). Tanrısal plan gereği insanları kendine katarak onları kurtuluşa ulaştırır. Bunun için Kilise, kurtuluşu yaymak için misyon sahibidir.

Kurtuluş misyonu için önce havariler görevlendirilmiştir. Misyon doğrultusunda Kilise, İsa Mesih tarafından havarilerin başı olarak atanan Petrus'un otoritesi altında kurulmuştur ki İsa Mesih, "melekût"un sırlarını havarilere bildirip çeşitli yetkilerle onları desteklemiş ve kurtuluş için onları görevlendirmiştir (Aydın, 2002, s. 11). Havariler önderliğindeki ilk inanlılar da elçisel, yani "Apostolik Kilise" adı verilen Kudüs'teki topluluk olmuştur. Bu topluluk, başlangıçta İsa'nın yakın çevresinden ve Yahudilerden olan 120 kişiden ibarettir (Yıldırım, 2005, ss. 11-12). Havariler, İsa Mesih'in mesajını diğer milletlere de ulaştırmaya gayret etmişlerdir ki bu dönemde Antakya önemli bir merkez haline gelmeye başlamıştır (Gündüz, 2020, ss. 120-121).

Antakya Kilisesi denilince ilk akla gelen Süryanilerdir. Ayrıca Antakya Kilisesi, Kudüs'ten sonra, geniş anlamdaki Kilise'nin manevi işlerinin yürütüldüğü ilk elçisel merkezdir: sonrasında kurulan

diğer merkezler ise İskenderiye, Roma ve İstanbul'dur (Akyüz, 2005). Süryaniler, Kudüs'ten sonra ilk olması ve özellikle havariler tarafından kurulmuş olması nedeniyle Antakya Kilisesi'ni manevi ve tarihsel açıdan diğerlerinden üstün kabul etmişlerdir (Günel, 2021, s. 36). Kaldı ki Süryani Kadimlerdeki geleneksel Süryanilik yorumunun temelinde de bu orijine aidiyetin ön plana çıktığı görülür. Başka bir ifadeyle, geleneksel yorum açısından Süryanilik, Kudüs'ten sonra ilk elçisel kiliseye aidiyet tanımıyla öne çıkar ki Hristiyanlığın tarihsel gelişiminde bunun bir karşılığı söz konusudur. Bundan dolayı Süryanilik yorumunda köklü bir dini orijin anlayışı ve geleneksel dini misyon aidiyeti de söz konusudur. Dini orijin her ne kadar varlığını korusu da Kilise'ye mündemiç evrensel olan dini misyon, zamanla farklı merkezler (kristolojik ve mezhepsel anlayışlarla) üzerinden bölünmüştür.¹ Bu noktada Antakya Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi gibi geleneksel denilebilecek bir kilise organizasyonunun da öne çıktığı görülür.

1.2. Antakya kilisesi ve Süryaniler

Antakya, Filistin'den sonra Hristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk dönemden itibaren inanlılara ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Hatta Filistin'deki inanlılara baskılar arttığında buradan Antakya'ya çok sayıda gidenler olmuştur. Bunların arasında Barnabas ve Pavlus da yer almıştır. Bu süreçte çok geçmeden Antakya'daki inanlı cemaatin sayısında da bir artış gerçekleşmiştir (Eusebios, 2011, s. 41). Öyle ki "Mesihçiler" (Grekçe'de *Hristianos*; Süryani deyişimle *Mšihoye*), yani "Hristiyan" adının ilk defa Antakya'daki cemaat için kullanılmaya başlandığı kabul edilir ki bu ismin kullanılması miladi 50 yılına tekabül eder (Gündüz, 2020, s. 116; Ürek, 2013, s. 101). Antakya kürsüsünün kurulmasıyla ilgili tarihlendirme ise havari Petrus'a atfen daha önceye, yani miladi 37, kimi kayıtlara göre ise 43 yılına dayandırılır. Düzenli bir kilise ise ancak miladi 52 yılında kurulabilmiştir (Çelik, 1996, s. 52).

Süryaniler, kendilerinin Hristiyanlaşma sürecini miladi 37 yılı itibarıyla kabul ederler (Iwas, 1998, madde 1; Ürek, 2013, s. 105). Antakya Kilisesi'nin apostolik olmasıyla beraber Urfa Krallığı'nın Hristiyanlaşması da Süryaniler için bir orijin değerindedir, yani geleneksel anlamda Süryanilik ya da Süryani kimliği, ilk Hristiyan toplum olmanın değerini de ifade eden bir aidiyet bilinci üzerine kuruludur. Bununla ilgili anlatının genel çerçevesi Günel'e (2021) göre şöyledir: Ârâmî asıllı ve İsa'nın yaşattığı olan Urfa kralı Mano oğlu Ukomo Abgar, yakalandığı cüzzam hastalığından kurtulmak için kendi heyetiyle birlikte mucizelerini işittiği İsa'ya bir mektup göndermiş ve olumlu yanıt almıştır. Bunun üzerine Abgar'ın yanına gitmesi için havari Toma'nın kardeşi Aday vazifelendirilmiştir. Abgar, şifa bulduktan sonra Hristiyanlığı kabul etmiş ve kurtuluş müjdesinin yayılmasına yardımcı olmuştur. Aday ve arkadaşlarının gayretleri neticesinde de Hristiyanlık, Urfa Krallığında kabul görmeye başlamıştır (ss. 93-94). Öyle ki bu süreçte Yeni Ahit, Ârâmî halkına hitap etmesi için Ârâmîceye bile çevrilmiştir (Malik, 2012, s. 87).

Hristiyanlık Mezopotamya'da iyice kök salarken havari Toma da Ortadoğu sahasından Hindistan'a kadar bölgelerde misyon faaliyetlerinde bulunmuştur (Günel, 2021). Toma öncülüğünde Hindistan'ın batı güneyindeki Malabar'da bir Kilise kurulmuş ve miladi 75'te Antakya'ya bağlanmıştır (Şamun, 1965, s. 13).

Miladi 70 yılına kadar Kudüs'e bağlı olan Antakya Kilisesi, Kudüs'ün bu tarihte Roma tarafından yıkılmasıyla merkezi bir konuma yükselmiştir. Antakya patriği İgnatius Nurani, bölgenin en büyük dini

¹ Kilisenin bilinen anlamda bugünkü kurumsal yapısına kavuşması 4. yüzyılı bulmaktadır. Bu dönemde Kilisenin mahiyetiyle ilgili öne çıkan –tartışmalı da olsa– dört temel özellik söz konusudur. Birincisi, kilisenin tek oluşudur, yani Kilise'nin birliği ve teklifi esastır. İkincisi onun kutsallığıdır. Üçüncüsü Kilise'nin evrenselliğidir, yani Kilise, tüm inanlıları ifade eder ve onun kurtuluş mesajı bir millet ile sınırlı olmayıp bütün insanlara hitap eder. Dördüncüsü de Kilise'nin havariye dayanmasıdır, yani apostolik olmasıdır. Kilise'nin apostolik özelliği, onun havariler tarafından kurulmuş olması veya havariye dayanması anlamına gelir. Böylece Kilise, kurum olarak İsa'nın yaşamıyla tarihi bir süreklilik içinde olma vasfını da taşımış olmaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Aydın, 2002, s. 13.) Kilise terimi her ne kadar Hristiyan öğretilerine göre olan inanç ve kurtuluş birliğini ifade eden geniş bir anlam içerse de tarihsel süreçte yaşanan bölünmeler ve ihtilaflar, yaşanan pratiğin bu anlamı karşılamadığını göstermektedir. Dolayısıyla pratik açıdan değerlendirildiğinde Kilise, daha çok "ayrı inanç ilkelerini ve anlayışları benimseyerek ayrı ruhban hiyerarşileri etrafında kurumsallaşmış durumdaki Hristiyan cemaatlerin her birini ifade eden bir kavrama dönüşmüştür" (Duygu, 2017, ss. 85-86). Uygulama açısından dikkate alındığında, Kilise'nin dört anlamda kullanıldığı görülür: Birincisi, ibadetten teolojiye bütün bir Hristiyan imanını ve doktrinini ifade etmek için kullanılır. İkincisi, Katolik, Ortodoks ve Protestan gibi farklı mezhep ve "öğreti merkezleri" için kullanılır. Üçüncüsü, cemaat/topluluk; dördüncüsü de ibadetlerin gerçekleştirildiği mekân anlamındadır (Aydın, 2002, s. 12).

lideri olarak Suriye Piskoposu unvanıyla misyon çalışmalarını yürütmüştür. 40 yıllık piskoposluğu süresince Suriye, Lübnan ve Anadolu'daki Hristiyan cemaatin sayısında da bir artış olmuştur. Öyle ki pagan inancında olan Roma, bu gelişmelerden rahatsız olduğu için onu zincire vurdurmuştur. Fakat yine de misyon faaliyetleri sürdürülmüştür. 3. yüzyılın sonuna gelindiğinde Hristiyanlık, Suriye, Mezopotamya ve Kapadokya bölgeleriyle birlikte Arabistan, Filistin, Kıbrıs ve İran'a kadar yayılmıştır. Antakya Kilisesi, bu yüzyılın sonunda 12 Metropolitlik ve 137 piskoposluğu yönetir bir hâle gelmiştir. 5. yüzyıla gelindiğinde Efes, Kapadokya, Beyrut ve Sur gibi birçok piskoposluk makamının bağlı olduğu yer olarak merkezi konumunu devam ettirmiştir (Çelik, 1996, ss. 55-63). Bu yüzyıla kadar Kudüs'ten sonra ilk Hristiyan Kilisesi misyonunu sürdüren Antakya –Süryani- Kilisesi, herhangi bir mezhep ve ırk ayırımı olmaksızın "elçilerin beşiği ve merkezi" değerinde bir öneme sahip olmuştur (Ürek, 2013, s. 110).

Söz konusu coğrafyalardan da anlaşılmaktadır ki kurtuluş mesajı, etnik bir ayırım yapılmadan tüm insanlara ulaştırılmaya çalışılmıştır. 5. yüzyıla kadar her hangi bir etnisite veya mezhep ayırımı söz konusu olmamıştır. Fakat sonrasında yaşanan kristolojik ihtilaflar ile Roma ve Bizans'ın müdahaleleri neticesinde Antakya –Süryani- Kilisesi bölünmeyle baş başa kalmıştır. Bu noktada dini misyon, ağırlıklı olarak her kilise merkezinin kendi organizasyonunu dâhilinde bir anlam kazanmaya başlamıştır ki konu açısından bu durum, bir yönüyle dini misyonun geleneksel yapı dâhilinde kurumsallaşması süreci olarak görülebilir.

2. Politikanın gölgesinde dini misyonunun bölünmesi: İhtilaflar ve kıyımlar

Çalışmanın bu kısmında Antakya Kilisesi'nin, Hristiyanlığın kurtuluş çağrısı doğrultusunda sahiplendiği dini misyondaki yerinin hangi aşamalarla birlikte değişime uğradığı, bölündüğü ve siyasi-politik faktörlerin bunda nasıl etkili olduğu ele alınmaktadır. Böylece hem Süryanilerin geleneksel kimliğindeki bazı (apostolik, monofozit, kadim vb.) bileşenlerin tarihsel altyapısı ortaya konmakta hem de dini misyondaki değişimde dinin zamanla siyasi erk tarafından ve siyasetin bir alt kurumu olarak araçsallaştırıldığına ve sosyo-politik amaçlarla ikinci plana itildiğine dikkat çekilmektedir. Zira dine yönelik belirtilen yaklaşımın 19. yüzyıldaki Protestanlaştırma hareketinde desteklenen uluslaşma stratejilerinde de söz konusu olduğu ve bu eğilimin esasında Roma (ve Bizans) imparatorluğuyla ilişkilendirilebilecek tarihsel bir altyapıya sahip olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bunun için konu kapsamında olmak üzere 4. yüzyıldan İslam fetihlerine kadar olan süre zarfındaki gelişmelere ve sonuçlara dikkat çekilmektedir.

2.1. Dini misyonun imtiyaz kazanması

Hristiyanlık, siyasi sahada kabul görmeye başlamadan önce birçok kovuşturma ve katliamlara maruz kalmıştır: 1. yüzyılda Roma yönetimince tehdit unsuru olarak görülmemiştir: stratejik bir kıyımdan ziyade münferit ve yerel denilebilecek hadiseler yaşanmıştır (Duygu, 2017, s. 129). Fakat İmparator Trajan'ın (98-117) 105'te yaptığı doğu seferinde sistemli bir kıyım gerçekleştirilmiştir. Öyle ki Kudüs, Antakya ve Urfa piskoposları katledilmiş, Hristiyanlardan binlercesi öldürülmüştür. Ordu içinden iman eden askerler de Ermenistan'a sürülmüştür. İmparator Hadrian (117-138), ardından Antion (138-161), sonrasında Oralyus (161-180) ve Severus (193-211) döneminde de Hristiyanlar kıyıma uğramışlardır. Dakiyos döneminde (249-251), Hristiyan halkın putperestliğe dönmesi için baskılar uygulanmıştır. İmparator Diocletion döneminde (284-305), 303 yılında büyük kıyımlar gerçekleştirilmiştir. Hristiyanlara Roma'nın putlarına kurban sunma zorunluluğu getirilmiş, kiliseler ve kutsal kitaplar yakılmıştır. Direnenler vatandaşlıktan atılmış veya öldürülmüştür. Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da çıkan ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Antakya'daki ruhanilerin tamamı öldürülmüştür. Yapılan katliamlar bir taraftan Hristiyanlığı yok eden seviyeye ulaştırırken diğer yandan Roma'nın gittikçe istikrarsızlaşmasına sebep olmuştur. Bu durum İmparator Büyük Konstantin'in (272-337) siyasi istikrarsızlığı gidermek, imparatorluğu korumak ve ortamı yumuşatmak için girişimlerde bulunmasına varıncaya kadar devam etmiştir (Çelik, 1996, ss. 67-73).

İmparatorluğun siyasi hedeflerini önceleyen Büyük Konstantin, Hristiyanlar ile paganlar arasındaki çatışmaları sona erdirmek, Hristiyanlığın manevi gücünden faydalanarak Roma İmparatorluğu'nu güçlendirmek ve iç istikrarı sağlamak amacıyla 313 yılında Milano Fermanı'nı ilan etmiştir. Bu fermanla Hristiyanlık, resmî olarak yasal bir din statüsüne kavuşmuş; inançta özgürlük

ilkesi benimsenmiş ve Hristiyanlar inançları nedeniyle baskıya maruz kalmaktan korunmuştur. Ayrıca, daha önce el konulan kiliseler, topraklar ve mülkler sahiplerine iade edilerek Hristiyan topluluklara hukuki ve siyasi bir koruma da sağlanmıştır (Duygu, 2017, ss. 174-177). Anadolu, Suriye, Lübnan ve Irak gibi Hristiyanların yoğun olduğu yerlerde yeni kilise ve manastırlar inşa edilmeye başlanmıştır (Tahincioğlu, 2011, 41). Putperest rahiplerin imtiyazları Hristiyan ruhbanlara da tanınmış, mali, siyasi ve hukuki imtiyazlarla Hristiyanlığın kurumsal temelleri atılmıştır.² Fakat belirtildiği gibi, Konstantin'in birincil hedefi siyasi istikrar ve imparatorluğun menfaati doğrultusunda dini kontrol altına almak ve bunun için dini devletin alt kurumuna dönüştürmek, kiliseyi merkezileştirerek siyasi bir modelde yeniden organize etmek, böylece Hristiyanlık üzerinden toplumu kontrol edip siyasi bir güç ve istikrar kazanmak olmuştur (Duygu, 2017, s. 193).

Milano Fermanı'na kadar geçen süre zarfında Hristiyanlık, konu özelinde Antakya Kilisesi, kurtuluş misyonu doğrultusunda bir yayılma, bu misyon için direnme ve hayatta kalma mücadelesi sergilemiştir. Ancak Milano Fermanı'ndan sonra Hristiyan dünyası içerisinde iç çekişmeler, yeni merkezlerin ortaya çıkışı, kapanma ve politik mücadeleler belirgin hâle gelmiştir. Bu dönemde artık genel anlamda bir Kilise anlayışı ve misyonundan ziyade, farklı grupların kendilerini evrensel misyonun yegâne temsilcisi olarak konumlandırma eğilimleri ön plana çıkmıştır. Bölünme süreci, özellikle İsa Mesih'in ilahî ve beşerî yönleriyle ilgili kristolojik tartışmaların etkisiyle daha da derinleşmiştir. Bununla birlikte, imparatorluğun siyasi istikrarını sağlamak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilen sosyo-politik müdahaleler, Hristiyanlık içerisinde sürekli bölünmelere ve tartışmalara zemin hazırlayan bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Hristiyanların paganlarla olan mücadelesinden ziyade, Hristiyan dünyasında bitmek bilmeyen içsel anlaşmazlıklar ön plana çıkmıştır. İmparatorluk, mevcut koşullara uygun kristolojik bir uzlaşmayı tesis etmek suretiyle zayıflayan devlet yapısını tahkim etmek için stratejik müdahalelerde bulunmuştur; bazı mezheplere yönelik baskılar, Kilise merkezlerinin yeniden yapılandırılması ve hatta bu kez paganlara yönelik kovuşturmalar gündeme gelmiştir.

2.2. Geleneksel dini misyona doğru içe kapanma: Aforozlar ve kıyımlar dönemi

Hristiyanlığın yasal bir statü kazanmasının ardından, özellikle Doğu'daki Hristiyan topluluklar açısından dini misyon giderek iç çekişmelere everilmiş, bu dönüşümde imparatorluğun siyaseti belirleyici bir rol oynamıştır. Siyasal otoritenin, Doğu Hristiyanları başta olmak üzere Hristiyan dünyasındaki itikâdi ihtilaflara müdahale stratejileri, imparatorluğun istikrarını sağlamasından ziyade, genellikle mezhepsel kıyımları beraberinde getirmiştir. Bu sürecin temelinde hem Roma hem de Bizans imparatorlarının -zaman zaman aralarında rekabet olsa da- büyük ve güçlü Roma ideali hedefiyle, dini anlaşmazlıklara müdahale ederek siyasi düzeni koruma anlayışı yer almıştır.

Belirtilenler açısından örnek teşkil eden temel gelişmelerden biri, Arius'un (256-336), İsa'nın doğası itibarıyla yaratılmış olup Tanrı'nın özünden farklı olduğunu savunan düşüncelerinin etkisiyle kendini göstermiştir. Arius'un düşünceleri, başlangıçta Anadolu'dan Suriye'ye, Mısır'dan Libya ve Filistin'e kadar birçok piskopos ve rahip tarafından kabul edilmiştir. Fakat İskenderiye Patriği Alexander'ın (? - 326/328), Arius ve yandaşlarını aforoz etmesiyle Hristiyan dünyası kutuplaşmaya sürüklenmiştir. Öyle ki Büyük Konstantin, hedeflenen siyasi istikrarın elde edilebilmesi gayesiyle çözüm olarak dini anlayışta da bir birliğin tesis edilmesini gerekli görmüş ve piskoposların İznik'te toplanmalarını emretmiştir (Çelik, 1996, ss. 114-118). Bu amaçla 325'te yapılan İznik Konsili'nde, İmparatorun da onayıyla Arius ve yandaşlarının aforoz edilmesine karar verilmiş; onların yerine yenileri atanmıştır. Siyasi ve dini gerekçelerle gerçekleştirilen konsilin hem düzenlenmesinde hem de alınan kararlarda başından sonuna kadar Konstantin'in etkisi olmuştur (Aytepe, 2024, 253-254). Ancak alınan kararlara rağmen Ariusçuların varlığı ve düşünceleri etkisini sürdürmüştür. Hristiyan dünyasında yaşanan iç çalkantıların devam etmesi üzerine Konstantin, bu defa Ariusçular lehine karar vererek tüm sürgün kararlarını iptal etmiştir. Bu süreçte Antakya Kilisesi üçe ayrılmıştır: Arius yanlıları, Arius'a muhalif olanlar ve tarafsız kalanlar. Buna rağmen Antakya Kilisesi, yaklaşık 30 yıl boyunca (331-360) Arius düşüncesine sahip Patriklerin yönetiminde kalmıştır. Bu üstünlük, İznik Konsili'nin kararlarını benimseyen Theodosius'un (347-395) 379'da yönetime geçmesiyle sona

2 Söz konusu bu imtiyazlarla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. (Duygu, 2017, ss. 180-188).

ermiştir. Theodosius, iç istikrarı sağlamak ve kritolojik birlik tesis etmek amacıyla İznik Konsili'nin kararlarına bağlı olmayanların Hristiyan kabul edilmeyeceğini ilan etmiştir (Çelik, 1996, ss. 124-131). Devam eden teolojik tartışmalara rağmen kararlı bir tavır sergilenmiş ve 381'de, yine itikâdî açıdan İznik Konsili'nin kararlarını onaylayan Birinci İstanbul Konsili düzenlenmiştir. Bu konsilde Ariusçular tekrar heretik ilan edilmiştir (Duygu, 2017, ss. 291-292; 295).

Dikkat çekici olan diğer bir örnek de Nestûr (386-451) ile ilgilidir. Antakya ekolünde yetişen İstanbul Patriği Nestûr (patrikliği, 428-431), patrik seçildikten kısa bir süre sonra diofizit, yani çift doğa anlayışını savunmaya başlamıştır. Yine İskenderiye'den, bu defa patrik Kurilos (375-444), Nestûr'un sapkın ilan edilmesi yönünde propagandalara ve siyasi destek arayışlarına girişmiştir. İki patrik karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmiş ve Hristiyan dünyası yeni bir kutuplaşmaya sürüklenmiştir (Duygu, 2017, ss. 332-333). Tartışmaların giderek şiddetlenmesi üzerine Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius (401-450), Batı Roma'daki mevkidaşı ile anlaşarak bir konsilin düzenlenmesine karar vermiştir. Kutuplaşmanın giderilmesi ve tartışmaların karara bağlanabilmesi için 431'de Birinci Efes Konsili toplanmıştır. Burada da İznik Konsili'nin kararları teyit edilmiş; Nestûr ve yandaşları aforoz edilmiştir (Albayrak, 1997, s. 75). 449'da, bölgesel nitelikli İkinci Efes Konsili toplanmış olsa da alınan kararlar ve sonuç farklı olmamıştır. Kristolojik tartışmalar şiddetlenerek devam etmiştir. Üstelik İmparatorluğun, başkent üzerinden Hristiyanlık dünyasını kontrol etme stratejisi de sonuçsuz kalmıştır (Duygu, 2017, ss. 3376-337).

Söz konusu tartışma ve bölünmeler, Hristiyan dünyasında tesis edilmeye çalışılan itikâdî birliğe ve İmparatorluğun siyasi istikrarına zarar veren boyutlara ulaşmaya başlamıştır. Çünkü karşılıklı sergilenen aforozlar ve yapılan yeni atamalar zamanla kısımlara dönüşmüş; imparatorluğun hem siyasi sınırlarında hem de iç yapısında zayıflamaya yol açan kronik bir soruna evrilmiştir. Bu nedenle yeni bir konsil ihtiyacı doğmuş ve 451'de Kadıköy Konsili toplanmıştır.

Kadıköy Konsili etrafındaki gelişmeler de konu açısından, yani siyasetin dominant bir güç olduğunu, dinin imparatorluğun bir alt kurumu haline dönüştüğünü ve dini misyonun, İmparatorluğun siyasi güç ve istikrar arayışından kaynaklanan stratejik hamlelerin neticesinde kendi içinde bölünmelere ve kapanmalara sürüklendiğini göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir.

Kadıköy Konsili'nde Doğu Hristiyanlığının temsil gücü İskenderiye'den İstanbul Kilisesi'ne geçmiştir. Roma Kilisesi de İstanbul'a karşı olmak üzere apostolik kökenli olma yönüyle kendi manevi üstünlüğünü savunmaya başlamıştır (Çelik, 1996, s. 220). Diğer önemli bir gelişme ise önceki konsillerin aksine bu kez diofizit, yani iki tabiat anlayışının kabul edilmiş olmasıdır (Aytepe, 2024, 282). Fakat alınan kararlar, ortamı sakinleştirmede gibi yeni kısımlara ve bölünmelere de sebep olmuştur.

Monofizit itikadına bağlı olan Antakya Süryani Kilisesi, Kadıköy Konsili'nin aldığı kararlara direnmiştir. Mor Barsavmo'nun (375-457) çalışmalarıyla konsil aleyhine olmak üzere Süryaniler arasında ciddi bir kamuoyu da oluşmuştur (Durak, 2012, s. 89). Bunun karşısında Bizans İmparatoru Zenon (425-491), 482'de ülkede dini ve siyasi birliği sağlamak ve monofizitleri yatıştırmak için bu defa Kadıköy öncesi konsillerin kararlarını destekleyen, bir nevi Kadıköy Konsili'nin feshi niteliğinde, daha doğrusu taraftarları müşterek bir yerde buluşturmayı amaçlayan Birlik Fermanı'nı (*Henotikon*) ilan etmiştir (Duygu, 2017, ss. 373-374). Birlik Fermanı ile birlikte Antakya Kilisesi toparlanma fırsatı bulmuştur, fakat bu durum, I. Justinus'un (450-527) 518 yılında imparator olmasıyla kısa sürmüştür. I. Justinus, Roma ile İstanbul'un arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırıp İmparatorluğu yeniden güçlenebilmesi için siyasi birliğin tesis edilmesini öncelikli hedefi haline getirmiştir. Bu amaçla Antakya Kilisesi'ne atanacak patriğin Roma tarafından da onaylanması gerektiğini savunmuştur. Atılan ilk adım Severus'un (459/465-538) aforoz edilmesi olmuştur. Onun yerine patrik olarak Roma yanlısı olan Pavlos tercih edilmiştir. Pavlos'un da ilk faaliyeti tek doğa yanlısı olanları sürgüne göndermek olmuştur. Çıkan ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. I. Justinus'tan sonra gelen Justinianus (482-565) da Roma'yı güçlendirmek için kiliseyi her açıdan hükmü altına almak istemiştir. Roma lehine İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra askeri birlikleriyle Kadıköy karşıtlarına karşı Suriye, Filistin ve Doğu Anadolu'ya seferler düzenlemiş ve büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Severus'un 538'de ölmesiyle Antakya Kilisesi'nin lidersiz kalmasını fırsat bilen Justinianus, doğudaki kiliseleri kontrolü altına almayı hedeflemiştir. Büyük bir katliamla Antakya ve İskenderiye kiliseleri yerle bir edilmiştir

(Çelik, 1996, ss. 288-292). Geride kalan Hristiyan halk ise Bizans'ın atadığı ve Kadıköy Konsili'nin kararlarına tabi olan imparator yanlısı üç (Antakya, İskenderiye ve Kudüs'te) Ortodoks patriğini kabul etmeye zorlanmıştır. Bu gelişmelerin neticesinde "kral taraftarları" veya "kralcı" anlamında "Melkitler" adıyla isimlendirilen bir grup daha ortaya çıkmıştır. Yeni grubun müntesibi olduğu patriklik de 543'te Melkit Patrikliği adıyla kurulmuştur (Akyüz, 2005, s. 220; Duygu, 2017, s. 369).

Gelinen noktada, şimdiye kadar gerçekleştirilen konsiller ve siyasi müdahaleler, İmparatorluğun (Roma-Bizans) hedeflediği siyasi ve dini iç birliğin inşasından ziyade, mezhepsel husumetlerin kronikleşmesine ve yeni kilise merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç günümüze kadar uzanan parçalanmaların temelini oluşturmuş; imparatorluğun hedeflediği tek devlet anlayışına uygun inanç birliği de bir türlü sağlanamamıştır. Aksine, bağımsız kilise merkezlerinin gittikçe kapanarak kendi içerisinde kurumsallaşmasını/gelenekselleşmesini beraberinde getirmiştir.

2.3. Geleneksel dini misyondan siyasi sınırlara: Antakya Kilisesi'nin stratejik konumu

İmparatorluğun gittikçe zayıfladığı bir dönemde, itikâdi açıdan bir birliğin tesis edilmesinden ziyade dinin, siyasetin güç gereksinimlerini doğrudan karşılayabilecek araçsal bir zeminde değerlendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Fakat imparatorluğun lehine olduğu düşünülen siyasi-dini stratejilerin sürekli değişmesinden dolayı yine bir istikrar ve sükûnet ortamı elde edilememiştir ki bunun en iyi örneklerinden biri Antakya Kilisesi'dir.

Antakya Kilisesi, Justinianus'un doğu kiliselerini kontrolü altına almak için yaptığı katliamlardan son anda kurtulmuştur. Zira Justinianus'un katliamları, Sasani İmparatorluğu'ndan gelen tehditlerle örtüşen bir döneme rastlamıştır. Uygulanan politikalarla ilgili olarak Gassani Araplarının meliki Hâris bin Cebele (hükümdarlığı, 528-569), Bizans imparatoriçesi olan ve Antakya Kilisesi'ne özel bir ilgisi bulunan Theodora (497-548)³ ile işbirliği içerisinde şu hususta uzlaşırlar: İmparator ancak doğu sınırlarındaki Hristiyanların desteklenmesi ve bunun için bölgeler arası piskoposların atanması yoluyla Sasani tehdidini bertaraf edebilir. Bu yönde Theodora, Justinianus'un ikna edilmesinde etkili olmuştur. Yapılan planlamalar bu kez monofizit itikâdi benimseyenlerin lehine işlemeye başlamıştır (Behnan, 1993, s. 18; Çelik, 1996, s. 299). Böylece, hem dini hem de siyasi düzlemde Sasani etkisine karşı bir denge oluşturulmaya çalışılmış, aynı zamanda Bizans'ın doğu sınırlarında etkinliğini artırma amacı güdülmüştür.

Değişen politika neticesinde, Süryani toplumu içerisinde ün kazanmış olan Yakup Baraday/Burd'ono (500-578), İstanbul ve İskenderiye patriği tarafından 544'te "genel metropolit" unvanıyla Urfa, Suriye ve Anadolu'da görevlendirilmiştir. Mor Yakup Baraday, Şam ve çevresinden başlayarak Ermeniyeye, Kapadokya, Klıkya, Frigya, Cezayir, Kıbrıs, Rodos, Midilli, Mezopotamya, Pers, Arabistan, Sina ve Mısır bölgelerini dolaşıp buradaki Hristiyan cemaatin dirliğini ve birliğini tesis ederek Antakya Kilisesi'ni yeniden canlandırmıştır (Behnan, 1993, s. 18). Bu zaman zarfında Mor Yakup, "muhtemelen", Theodora'nın desteğiyle gerçekleştirilen atamalarla, çok sayıda diyakos, rahip, papaz ve piskopos kutsamıştır (Yeşil ve Seyfeli, 2023, s. 197/58. dipnot).

Mor Yakup'un 578 yılında vefat etmesiyle Antakya Kilisesi Patrikliği liderlikten yoksun kalmıştır. Krizin aşılması için tek doğa yanlısı olan Gassani meliki Munzir bin Hâris'in (hükümdarlığı, 569-582) girişimleri sonunda Suriyeli piskoposlar, Rakkalı Petrus'u patrik olarak takdis etmişlerdir. Antakya Kilisesi 599 yılına kadar kısa süreli bir sükûnet yaşamıştır. Zira İmparator Mauricius (539-602) zamanında doğuda büyük bir kıyım gerçekleştirilmiştir. Süryanilere ait manastır ve kiliselere el konulmuş, ruhbanlar başta olmak üzere Mezopotamya ve Kuzey Suriye'deki Süryani halkı kılıçtan geçirilmiştir. Mauricius'tan sonra gelen Phokas (547-610) da aynı şekilde, Roma Kilisesi'ni apostolik bir değerle "Aziz Petrus'un Kilisesi" olarak niteleyip bütün kiliselerin başı ilan etmiş, daha sonra doğudaki Hristiyan ve Yahudilere saldırmıştır (Çelik, 1996, s. 321). Sasani orduları bölgeye girene kadar kıyım

3 Theodora, yapılan zulümleri gören biri olarak monofizit Hristiyanlara verdiği sempatik destekle, aynı zamanda sürgündeki kilise liderlerine ve rahiplere yardımda bulunan, onlara koruma sağlayan biri olarak da tanınmaktadır (Harvey, 2011, s. 401). Süryaniler için Teodora, Halep ile Urfa arasında bulunan Menbiç doğumlu Süryani bir Ortodokstur. Süryani Ortodoks bir papaz olan babasından dini eğitimini almış inançlı biridir. Teodora, kraliçe olduktan sonrada da inancını korumuş ve Süryani Kilisesi'ni himayesi altına alarak bütün gücüyle desteklemiştir. Bu yönüyle Süryanilerin gönlünde taht kurmuştur. Bkz. (Behnam, 1993).

yapmaya devam edilmiştir. Dara'dan başlayan Sasani işgali, Mardin, Diyarbakır, Resulayn (Suriye'de bir şehir) ve Edessa'nın (Şanlıurfa) ele geçirilmesiyle Mısır ve Libya'ya kadar ilerlemiş ve bu esnada Sasani hükümdarı, Roma yanlısı piskoposların kovulmasını ve kiliselerin monofizit görüşüne sahip Hristiyanlara devredilmesini emretmiştir. Fakat Herakleios (575-641), Bizans'ın imparatoru olduktan sonra doğu sınırlarını yeniden ele geçirmiş ve kiliselerde birliği sağlamak için 629'da Kadıköy Konsili kararlarının kabul edilmesini zorunlu kılan bir ferman yayınlamıştır. Böylece Süryanilerin yaşadığı bölge yine istikrarsızlığa sürüklenmiştir (Duygu, 2017, ss. 401-405).

Herakleios'a kadar devam eden kıyım ve istikrarsızlık, Bizans'ın 20 Ağustos 636 yılında Halid bin Velid'in (592-642) komutasındaki İslam ordusu tarafından Yermük'te uğradığı yenilgiye kadar devam etmiştir. İslam orduları kısa sürede Antakya, Halep ve Toros Dağları'na kadar kuzeydeki bölgeleri fethetmiştir. Hristiyanlar, içinde bulundukları istikrarsız ve sıkıntılı halden bir kurtuluş olarak İslam fetihlerini sevinçle karşılamıştır (Hitti, 2011, ss. 215-216).⁴ Nihayetinde İslam fetihleriyle bölgede yaşayan Hristiyanların canı, malı, dini, kiliseleri, evleri ve mülkleri emniyete alınmıştır.

Konu çerçevesinde belirtmek gerekirse; İslam fetihlerine kadar Hristiyanlıktaki dini misyon, Hristiyanlığın doğuşuyla birlikte önce genel anlamda bir kurtuluş öğretisiyle ve herhangi bir etnisite veya coğrafi ayırım gözetilmeksizin tebliğ maksadıyla, üstelik yine kıyımlara maruz kalarak geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. 4. yüzyılla birlikte ise, yani Hristiyanlığın siyasi bir statü kazanmasıyla birlikte, genel anlamdaki dini misyon, gittikçe bölünüp farklılaşarak yeni ve bağımsız kilise merkezleri etrafında kapalı bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır; bağımsız kilise merkezlerinin temsil ettiği, her merkezin kendi organizasyonunda ve itikâdi anlayışına bağlı olgunlaşan geleneksel bir dini misyon oluşmaya başlamıştır. Siyasi erk ise, söz konusu bu farklılaşmalar ve itikâdi ihtilaflar karşısında, imparatorluğun istikrarı, gücü ve birliği için 4. yüzyıldan İslam fetihlerine kadar olan zaman diliminde, her fırsatta askeri müdahalelerde bulunmuş, kendi stratejilerinin lehine düzenlemeler ve kovuşturmalar gerçekleştirmiştir. Fakat buna rağmen siyasi birliğe eşlik edebilecek dini bir birlik tesis edilememiştir. İslam fetihleriyle birlikte ise fetihlerin iç sınırlarında kalan kilise merkezleri, İmparatorluğun değişen siyasi müdahalelerinden kurtulup kendi geleneksel dini yaşayışlarını sürdürme fırsatı bulmuştur.

3. İslam fetihlerinin himayesinde geleneksel dini misyonun korunması

Çalışmanın bu aşamasında, Antakya Süryani Kilisesi örneğinde olmak üzere Hristiyanların, İslam fetihlerinden Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kendi geleneksel dini kimliklerini korudukları ile ilgili tarihsel aşamalara yer verilmektedir. İslam fetihlerinin, Süryani Kadimlerin geleneksel dini kimliklerini günümüze kadar taşımalarında uzun soluklu bir rol aldığı ortaya konmaktadır. Fakat bununla birlikte, Batı ülkelerinin 19. yüzyıldan itibaren kendi dindaşlarına hamilik yapma maksadıyla (hâlbuki 7. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar zaten himaye içerisinde idiler), modern enstrümanlar ve Protestan misyonerler aracılığıyla müdahale etme fırsatını buldukları bir aşamaya gelindiğine de yer verilmektedir. Böylece bu müdahale aşamasının esasında Hristiyan toplulukların geleneksel kimlikleri için bir kırılma noktası olduğunun altı çizilmeye çalışılmaktadır.

3.1. İslam fetihleri: Dinin emniyete alınması

Yermük savaşında elde edilen zaferin ardından İslam fetihleri, Suriye, Irak ve İran topraklarında oldukça hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Mezopotamya'yı kapsayan el-Cezire bölgesi kısa sürede İslam ordularının kontrolüne geçmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İyâz bin Ganm'in (582-641) komutasındaki İslâm ordusu, 640'ta Suriye, İran ve Turabdin'in içinde olduğu Yukarı Mezopotamya'nın tamamını fethetmiştir (Erpolat, 2007, s. 382). Bölge halkı fazlasıyla yıprandığı için fetihleri memnuniyetle karşılamıştır. Öyle ki fetih sürecinde sadece lokal birkaç direniş gerçekleşir. Meselâ, Bizans garnizonunun bulunduğu Resulayn ve Nusaybin kısa süren direnişten sonra teslim olmak zorunda kalmıştır (Çevik, 2007, s. 119). Bunun dışında fetihler umutla karşılanmıştır. Nitekim Süryaniler, İslam fetihlerini ve İslamiyet'i kendileri için bir himaye olarak kabul etmişlerdir (Günel, 2021, s. 325).

⁴ İslam fetihlerinin Hristiyanlar tarafından nasıl yorumlandığıyla ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. (Duygu, 2017, 448-463).

Süryaniler, İslam fetihlerini memnuniyetle karşılamakla kalmamışlar, yeni ortama tıp, zanaat ve eğitim alanında samimiyetle destek de sunmuşlardır (Hitti, 2011, s. 222). Kiliseler şimdiye kadar yaşanan istikrarsız durumdan kurtulmuş, meşru ve yasal bir statüye kavuşmuşlardır. Piskoposlar sadece dini açıdan değil, resmi-siyasi ve içtimai işlemlerde kendi cemaatlerini temsil edecek yetkiye sahip olmuşlardır. Dini-ruhani yapıların işleyişinde serbest bırakılmışlardır (Seyfeli, 2005b, 255). Aşiretler arasında yaşanan kavga ve savaş gibi kaotik bazı durumların dışında Hristiyanlar, dinlerini rahat bir şekilde yaşayabilmişlerdir (Tahincioğlu, 2011, s. 183). Emeviler döneminde maliye başta olmak üzere önemli mevkilerde yer almışlardır (Azimli, 2005, ss. 45-46). Bu ilişkiler, Abbasiler döneminde de devam etmiş, hatta ileriye taşınmıştır. Tabip, okur-yazar ve zanaatçı olanlar önemli mevkilerde görev ifa etmişlerdir. Öyle ki kendi alanında uzman olanların katkı sunabilmesi için 160 kişi Arabistan'a gönderilmiştir (Tahincioğlu, 2011, s. 183). Bu dönemde Süryaniler, hekimlikte, hastanelerin kurulmasında, felsefi düşüncenin inşasında ve tercüme faaliyetlerinde önemli katkılarda bulunmuşlardır (Öztürk, 2005, ss. 215-222).

İslam fetihleriyle birlikte Antakya Süryani Kilisesi, geleneklerine uygun bir şekilde kurumsal işleyişini sürdürmüştür. Ancak 7. asrın ikinci yarısından itibaren yine kendi içinde ortaya çıkan çeşitli tartışma ve mücadelelerle baş başa kalmıştır: Takdis yetkisiyle ilgili Patrik ile episkoposlar arasında birbirini aforoz etmeye kadar şiddetlenen nüfuz mücadeleleri etkili olmuştur. Kendine bağlı olanları atamak isteyen Patrik ile buna itiraz eden piskoposlardan müteşekkil bir grup arasında husumet oluşmuştur.⁵ Kilise içindeki çekişmeler 847-874 yılında patriklik yapan 4. Yuhannon'a kadar devam etmiştir. Bundan sonra ise 968 yılına kadar devam eden bir sükûnet ortamı hâkim olmuştur. 968'de Antakya tekrar Bizans'ın eline geçtiğinde Süryaniler bir kez daha baskı ve zulme maruz kalmışlardır. Dönemin Patriği Yuhannon Dastriğte (patrikliği, 965-985) ve piskoposlar, Bizans'a tabi olmayı reddettikleri için İstanbul'a götürülüp orada hapse atılmışlardır. Birçok ruhani öldürülüp Süryani halkına zulmedilmiş, apostolik olmasına rağmen Antakya Kilisesi'ne ikinci dereceden bir kilise muamelesi gösterilmiştir.⁶ Nihayetinde gerçekleştirilen kovuşturma ve baskılar Selçukluların bölgeye hâkim olmasına kadar devam etmiştir.

Selçukluların Malazgirt zaferi, tıpkı ilk İslam fetihlerinde olduğu gibi Süryaniler tarafından yine sevinçle karşılanmıştır. Süryaniler yine dinlerini serbestçe yaşayıp devlet hizmetlerine katkı sunmuşlardır (Tahincioğlu, 2011, s. 183). Kiliselerini yenileyip restore etme fırsatı bulmuşlar, Selçuklu beyleriyle iyi ilişkiler içinde yer almışlardır. I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle (1107) günlerce yas tutmuşlardır. II. Kılıç Arslan (1113 - 1192) döneminde de dini yaşam hususunda geniş bir müsamaha gösterilmiştir. Onlara adaletli davranılmış, manastır ve kiliselerinden vergi alınmamıştır (Akyüz, 2005, ss. 433-435). Bu emniyet karşısında Süryaniler, Selçuklu beylerini dost, merhametli, cömert ve adil özellikleriyle hatırlayıp anmışlardır (Günel, 2021, ss. 234-237).

Süryaniler, Artuklu Beyliği döneminde (1102-1401) de sükûnet içinde yaşamışlardır. Süryanice dilini yeniden canlandırmaya yönelik adımlar atılmış, yeni kiliseler inşa edilerek dini ve kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdir. 14. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ise bir taraftan Moğolların bıraktığı tahribat ve Timur'un istilaları, diğer yandan yeni Türkmen akınları, Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi ve Safevi tehdidi gibi sebeplerden dolayı yeniden istikrarsız bir ortamın içerisinde varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Bu zaman zarfında karanlık bir çağ yaşayan Süryaniler, ancak Osmanlı'nın 1515'ten itibaren yavaş yavaş bölgeye hâkim olmasıyla nispeten tekrar istikrara kavuşmuşlardır (Akyüz, 2005, ss. 436-438).

3.2. Osmanlılar: Mevcut kilise merkezlerinin idaresi

Osmanlı hâkimiyetindeki gayrimüslimler, İslam fetihlerinin ilk dönemlerinde olduğu gibi din emniyeti anlayışı ve zimmi hukukuyla idare edilmiştir. Zimmi hukuku itibariyle gayrimüslimlerin canı, malı ve dini yaşayışı emniyet altına alınmıştır. Süryani Kadimler de bu hukuka tabi olmuştur. Roma ve Bizans'ın aksine geleneksel dini yaşayışlarına karışılmamış, İslam fetihlerinden itibaren sürdürülen ve kısacası dinde emniyet denilebilecek anlayış doğrultusunda idare edilmişlerdir.

5 Geniş bir değerlendirme için bkz. (Duygu, 2010, ss. 137-165).

6 Geniş bir değerlendirme için bkz. (Duygu, 2010, ss. 166-174).

Canan Seyfeli'nin (2019) araştırmalarına göre; Osmanlı, son ana kadar "Halife Ömer'de, Selahaddin Eyyubi'de, Selçuklularda vd. gördüğü bir geleneği sürdürmüştür. Fatih'in öncekilerden faydalanıp, onu geliştirip ve sonrakilerin geliştirmesini beklediği bir geleneği sürdürdüğü ve aktardığı "fetihten önceki durumun korunması geleneği", tüm Osmanlı döneminde yürütülmüştür." (s. 17). Ruhani ve sivil yönleri bulunan "fetihten önceki durumun korunması geleneği"ne göre Osmanlı, gayrimüslimlerin idaresini, fetihten önceki kilise geleneklerine dokunmadan, onları serbest bırakarak yürütmüştür. Ruhani konularla ilgili olarak fetihten önceki geleneklerini icra etmelerinde gayrimüslimler hür bırakıldığı gibi bu esası korumak için de gayret gösterilmiştir. Sivil işlere gelince gayrimüslim halkın yönetimle olan bağıni tesis etmek için başkentteki patrik ve hahambaşı ile bunların ruhani ve sivil işlerdeki yardımcıları olan metropolit, piskopos, ve hahamları aracı konumunda kabul edilmiştir. Bununla birlikte, fetihten önceki durumun korunması geleneğine göre, yeni kiliselerin yapılmasına izin verilmemiş, fakat kiliselerin korunmasına ve restorasyonuna müsaade edilmiştir. Gayrimüslim cemaatlerin arasında din ve mezhep değiştirmek kabul edilmediği gibi gayrimüslimlerin zorla Müslümanlaştırılması da yasaklanmıştır (Seyfeli, 2019, ss. 60-62).

Fetihten önceki durumun korunması geleneği ile ilgili belirtilenler dikkate alındığında, fetih sınırlarda kalan Doğu Hristiyanların, kendi içerisinde devam ettirdiği geleneksel dini misyonlarını, yani kendi kilise geleneklerini ve öğretilerini serbest bir şekilde koruyup sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Fakat Osmanlının zayıf düştüğü 19. yüzyıl itibariyle, gayrimüslimlerin geleneksel yapılarına yönelik yaklaşım, batılılaşma ve modernleşmenin etkisiyle, aynı zamanda Batı devletlerinin hamilik yönündeki stratejik baskıları sebebiyle ve azınlık politikalarıyla ilişkilendirilebilecek bir şekilde, gittikçe modern anlamdaki "millet" (nation) veya "millet sistemi" anlayışına doğru bir değişimle baş başa kalmıştır. Söz konusu bu değişim ve tanımlama biçimi, Seyfeli'ye (2019) göre; Osmanlının benimsediği bir değişim olmaktan çok Batılı ülkelerin, gayrimüslimlerin idari yapısını yeniden yapılandırma girişimlerinin bir ürünü olmuştur (s. 33). Öyle ki Osmanlı, ilk defa 1831'de Katolikleri ayrı bir hiyerarşi ve millet olarak kabul etmek durumunda kalmıştır. 1848'de de Rum Melkit Katolik Patrikliği de Katolik hiyerarşiden ayrı olmak üzere millet olarak kabul edilmeyi başarmıştır. Süryani Katolik Patrikliği de 1869'da "Süryani Katolik Milleti" olarak ayrı kaydedilmiştir (Seyfeli, 2019, 73). 1847'de Rum, Ermeni, Ermeni Katolik, Rum Katolik ve Museviler olmak üzere gayrimüslimler için *Ruesay-ı Mil-e-i Hamse* şeklinde "millet" ifadesini kullanmıştır (Seyfeli, 2010, s.99). 1847'de "*Ruesay-ı Mil-e-i Hamse*", 1873'te "*Ruesay-ı Mil-e-i*" ifadelerine yer vermiş ise de "millet ya da millet sistemi diye etraflı bir yapılanmaya gidilmemiş, hatta millet ifadesinin kullanılmasından uzaklaşmıştır (Seyfeli, 2019, ss.70-71). Her ne kadar nizamnameler hazırlanmışsa da bunlar, resmi olarak ilan edilecek seviyeye ulaşmamış ve Osmanlı'nın gayrimüslimlere uyguladığı idari yapıyı değiştirmemiştir (Seyfeli, 2019, 73). Bununla birlikte, bir taraftan Katolikler millet statüsünü elde etmiş, diğer taraftan ise 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı'nın doğu bölgelerinde etkili olmaya başlayan Protestanlaştırma hareketi, konu açısından dikkate alındığında, Osmanlı'nın doğu sınırlarında yer alan Hristiyan toplulukların arasında bir ulus/millet kimliğinin inşasını da desteklemeye başlamıştır. Antakya Kilisesi'nden ayrılarak oluşan ve Osmanlı coğrafyasında yer alan birçok Hristiyan cemaati de yeni bir kimlik inşası doğrultusunda süreçten etkilenmiştir. 1890'a kadar geçen süre zarfında ortaya çıkıp Osmanlı'nın idaresi altında bulunan bu oluşumlar kısaca şu şekilde zikredilebilir:

a. Antakya Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi: İlk yüzyıldan itibaren Antakya merkezini temsil eden ve ana akıma bağlılığını 1782'de Kadim ifadesiyle yineleyen "Süryani Kadim Patrikliği". 431 Efes Konsili'nde tek doğa akidesini kabul eden Süryani Kadimler, Osmanlı belgelerinde "Yakubi Süryani" şeklinde isimlendirilmişlerdir (Seyfeli, 2005a, s. 67).

b. Nestûrî Kilisesi: 431 Efes Konsili'nde "çift doğa" düşüncesini ve Meryem'le ilgili olarak *Kristotokos (Mesih'i doğuran)* görüşünü savunduğu için aforoz edilen Nestorius'un fikirlerini kabul edenlerin bağlı olduğu ve Antakya Kilisesi'nden ayrılan "Nestûrî Kilsesi": Doğu Kilisesi ve Doğu Âsurî Kilisesi olarak da bilinir (Albayrak, 2007, ss. 15-16; Bilge, 1996, s.74).

c. Keldani Patrikliği: Nestûrî Kilsesi'ne bağlı olan Kıbrıslı Nestûrîlerin 1445'te Katolik Kilisesi'ne iltihak etmesi neticesinde Nestûrî Kilisesi ikiye bölünür. Papanın onayıyla yeni oluşuma "Keldani" ismi verilerek heretikler gibi muamele edilmesinin önüne geçilmiş olur (Albayrak, 1997, s. 104). Bununla birlikte "ırk" kökenine dayanan bir tanımlama da canlanmış olur (Albayrak, 2001, s. 111). Nestûrîlerin

yoğun bulunduğu yerdeki Katolikleşme ise 1552'den itibaren daha da somut bir hale gelir. Bu yıl itibarıyla Papalığın kabul ettiği bir Keldani Patrikliği de ortaya çıkar (Seyfeli, 2018, s. 103).

d. Melkitler veya Rum Melkit Patrikliği: Melkit isminin tarihsel altyapısının Bizans'a kadar uzandığı kabul edilmektedir. Bizans, Kadıköy Konsili'nin kararlarını Antakya Kilisesi'ne dayatmak yönünde büyük bir kıyım yapıp geriye kalanların Kadıköy kararlarını kabul etmesi için Bizans yanlısı Ortodoks patriğini atayınca 543'te "kral taraftarları" anlamında Melkit adlandırması ve bu şekilde anılan Hristiyan topluluğu ortaya çıkmış olur (Akyüz, 2005, s. 220). Türkiye'de Arap Hristiyanlar olarak tanınan Melkitlerin, Antakya, İskenderun, Samandağ ve Mersin'de kiliseleri bulunmaktadır (Taşkın, 2002, s. 215).

e. Maruni Kilisesi: Melkit Patrikliğine bağlı Lübnan'daki Mor Marun Manastırı'nda yaşayan rahipler, İsa Mesih'te insani ve ilahi olmak üzere iki irade olduğu fikrini savunurlar ve bu itikada bağlı bir şekilde yeni bir patriklik etrafında organize olurlar. Böylece 8. yüzyılda Maruni Patrikliği adı altında yeni bir merkez oluşur (Işık, 2003, s. 75). 12. yüzyılda ise Katolikliği kabul ederler (Işık, 2003, ss. 173-174).

f. Rum Melkit Katolik Patrikliği: Ortodoks hiyerarşisine bağlı olan Rum Melkit Patrikliği, 1724 yılında çıkan dini bir tartışmadan sonra ikiye bölünür. Bunlardan Ortodoksluğu bırakıp Katolik hiyerarşie bağlananlar Katolik ismini almaya başlarlar ve Papanın da onayıyla Rum Melkit Katolik hiyerarşinin oluşması sağlanır (Seyfeli, 2011, ss. 14; 16).

g. Süryani Katolikler: Süryani kaynaklarında yer alan genel kabule göre; 1782 yılında bir patriklik seçimi tartışması sonucunda Süryani Kilisesi'nin içerisinde Roma Papalık Kilisesi'ne iltihak edenler olur (Akyüz, 2005, ss. 222-223). Bunlara Katolik Süryaniler denilir. Bu olayla birlikte ana akıma bağlı Süryani Ortodokslar, "Kadim" ifadesini kendileri için tercih ederler (Günel, 2021, s. 39).

h. Süryani Protestanlar ve Süryani Protestan Kilisesi: 1852-1860 yılları arasında Süryani Kadim Ortodoksların önemli bir kısmının Protestanlığı benimsemesiyle oluşur (Akyüz, 2005, s. 225). Öyle ki 1867 yılı itibarıyla Mardin'de bir Süryani Protestan Kilisesi bile açılır. Kilisenin on yıl içindeki üye sayısı 150 kişiyi bulur. Midyat'taki Protestan cemaati ise 1893 yılında 346, 1894'te 628 ve 1912 yılında "Protestan kilisesine göre bin, resmi kayıtlara göre 148 hanede 851 üye sayısı"na ulaşır (Akman, 2021, 1356). İlk episkoposluk merkezi de Diyarbakır'da kurulur (Akyüz, 2005, s. 225).

Belirtilen kilise topluluklarının oluşumunda Katolik misyonerliği açıkça kendini göstermektedir. Katoliklerin, Doğu Hristiyanlığı (meselâ, Nestûrîler) üzerindeki etkisi 15. yüzyıla kadar uzanır (Aydın, 2005, s. 108). 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılda da etkilerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Meselâ, Osmanlı coğrafyasının dışından yer alan ve Hindistan'da bulunan Süryani Malankara Katolik Kilisesi örnek verilebilir. Mar (Piskopos) Ivanios, Malankara Ortodoks Süryani Kilisesi'ne mensup beş üyeyi Katolikliğe geçme konusunda ikna etmiş ve bunun üzerine 1932 yılında Papa XI. Pius tarafından Katolikliğe kabul edilerek resmî olarak Süryani Malankara Katolik Kilisesi'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Landy, t.y.).

Katolik misyonerliğinin dışında, 19. yüzyıl itibarıyla, İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerleri de etkisini göstermeye başlamışlardır. Günümüze kadar uzanan ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren başlayan Süryaniler arasındaki bölünmelerde, Akyüz'e (2005) göre hem Katolik hem Protestanların işbirliğine varan etkileri söz konusu olmuştur. Öyle ki bu süreçte "Diyarbakır, Mardin, Midyat, İdil, Erciş, Dargeçit, Nusaybin ve Savur bölgelerindeki köylerin büyük bir kısmı ikiye bölünmüştür" (ss. 223-224). Meselâ, Mardin'in ilçesi olan Savur'a bağlı Dereiçi (*Kıllî*) köyünde bile Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç farklı kilise yapısı hâlâ mevcudiyetini korumaktadır.

Konu çerçevesinde ve maddeler halinde yukarıda zikredilen topluluklar, tarihsel arka planda belirtilen siyasi ve kristolojik tartışmalar, aynı zamanda misyonerlik faaliyetleri neticesinde Antakya Kilisesi'nden ayrılarak yeni bir oluşum haline gelmişlerdir. Antakya Kilisesi merkezinde 4. yüzyıla kadar genel anlamda bir dini misyon söz konusu iken bölünmelerle birlikte geleneksel dini misyon denilebilecek bağımsız bir kilise ve/veya patriklik organizasyonu oluşturmuşlardır; yani bağımsız kiliseler, kendi hiyerarşik yapılarını, itikatlarını ve topluluklarını koruyan, geleneklerini devam ettirmeye çalışan bir iç misyonu sürdürmüşlerdir. İslam fetihleriyle birlikte de geleneksel yapılarını ya da geleneksel dini misyonlarını korumuşlardır. Fakat 19. yüzyılda yeni bir tartışma zeminiyle başa kalmışlardır.

4. Geleneksel dini misyondan etnik yayılcılığa: Doğu kiliselerinde etnik söylemin üretilmesi

Antakya Süryani Kilisesi, 20. yüzyıla kadar dini orijine dayanan kimliğini korumayı başarmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bunda İslam fetihlerinin önemli bir katkısı da olmuştur. Fakat 19. yüzyıl itibarıyla hem modernleşmenin hem de Protestanlaştırma hareketinin etkisiyle (ki her ikisi de birbirini desteklemiştir) geleneksel kimlik yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Katoliklerin “millet” olarak kayıt altına alınması örneğinde olduğu gibi, aynı zamanda bunun sosyal ve siyasi uzantısı mahiyetinde olacak şekilde bu defa uluslaşma ve/veya etnisite inşası yönünde bir kimlik anlayışı gelişmeye başlamıştır. Konunun bu aşamasında Süryani Kadimler kapsamında geleneksel kimliğin hangi faktörlerle değişime uğradığı ve nasıl yorumlanmaya başlandığı ele alınmaktadır. Böylece 19. yüzyıldaki kırılmanın hem dini kimlik hem de siyasi stratejiler açısından sadece güncel politikalardan veya iç faktörlerden kaynaklanmadığı; kimliğin, geçmişin yeniden kurgulanmasıyla inşa edildiği, fakat bunun esasında İslam fetihlerinden öncesine dayanan sosyo-politik bir karşılığının da olduğu ortaya konmaktadır.

4.1. Protestanlaştırma hareketi ve Âsurîlik

19. yüzyıl itibarıyla Anadolu genelinde en çok etkili olan misyon faaliyetleri Amerikan Board (*American Board of Commissioners for Foreign Mission*) teşkilatı tarafından gerçekleştirilmiştir. 1810'da kurulan Amerikan Board, 1823'te Beyrut'ta, 1831'de de İstanbul'da ilk temsilciliklerini, aynı yıl içinde Urmiye'de ilk misyon merkezini açmıştır (Özdemir, 2009, s. 18). 1839'a gelindiğinde Rumlara dönük olarak İstanbul, Bursa ve Trabzon merkezleri kurulmuştur. 1844'te ise Ermeniler odağa alınmış, teşkilatın ismi “Ermeni Misyonu” olarak değiştirilmiştir. Yaklaşık on yıl içerisinde Antep, Musul, Arapkir, Tokat, Kayseri, Maraş, Halep, Sivas, Harput, Urfa, Antakya, İzmit, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Edirne ve Adana'da merkezler açılmıştır (Aydın, 2005, ss. 111-112). 1844 yılına kadar misyonla ilgili esas “talimat”, “mezhepçilik belasından sakınıp doğu kiliselerinin birliğini korumak, Protestanlığın ilkelerini zedelemekten kiliselerin apostolik karakterini tanımak” şeklinde olmuştur. Fakat çok geçmeden bu talimat dikkate alınmamış ve yerini Protestanlaştırma gayretine bırakmıştır (Atiya, 2005, s. 243).

Söz konusu talimatın konu bağlamı açısından önemi, Roma ve Bizans'ın siyasi istikrarı doğrultusunda hedeflemiş olduğu doğudaki kiliselerin birliğini içermesidir ki aşağıda ele alındığı üzere günümüz itibarıyla birliğin tesis edilmesinde dini ve siyasi alanda bir ilerlemenin olduğu söylenebilir. Özellikle Protestan misyonerlerinin desteklediği etnisite inşasının önemli bir rolü söz konusudur. Çünkü modernitenin geleneği ötekileştiren tavrına rağmen bir taraftan geleneksel kiliselerin öğretileri korunmaya ama diğer yandan da geleneksel aidiyet bilincinin yerine yeni bir kimlik anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır ki yeni anlayışta, dini orijin ikinci plana itilmiştir (bir açıdan da mezhepsel olarak dini çoğulculuk anlayışı ortaya çıkmıştır). Doğu Hristiyanları üzerindeki Protestanlaştırma faaliyetlerinde açıkça kendini gösteren gelişmelerden biri, kilise merkezlerinin ve üyelerinin modern araçlarla desteklenmesi, yani dinin modernleştirilmesidir. Diğer ise geleneksel kimliğin dönüşümünü içerecek bir şekilde ve yine modernleştirici bir araç olarak etnik temelli bir kimliğin desteklenmesidir. Bu bağlamda Protestanlaştırma hareketi, bir yandan Roma ve Bizans'ın dini yapıları siyasal hedeflerin bir aracı olarak konumlandıran sosyo-politik yaklaşımlarını çağrıştıran; diğer yandan modernleşme sürecine katkı sağlayan dönüştürücü bir etki ortaya koymuştur.

Protestanlaştırma hareketindeki misyon faaliyetleri, modern tıp ve eğitim başta olmak üzere çeşitli toplumsal hizmetler adı altında yürütülmüştür. Teşkilatın kurduğu matbaaların da misyonda katkısı söz konusu olmuştur. Ermenice desteklenerek çeşitli dil ve alanlarda kitap, dergi ve broşür basılmış, eğitimde iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada Ermenilerin arasında hem Protestanlık hız kazanmış hem de eşzamanlı bir şekilde Ermeni etnik kimliği inşa edilmiştir (Aydın, 2005, s. 115). Tabii söz konusu modernleştirici unsurlar Ermenilerle sınırlı kalmamıştır. Genel anlamda Doğu Hristiyanları, konu açısından Süryaniler içerisinde de etnisitenin inşasına destek olunmuştur. Bunda etkili olan koşullardan biri kuşkusuz Osmanlı'nın zayıf düşmesidir; diğer ise tıpkı Katolik cemaatinde olduğu gibi “millet” statüsünü elde etmek için gayrimüslim cemaatlerin teşkilatlanıp merkezileşme yönünde gayret sarf etmiş olmalarıdır. Öyle ki Aydın'a (2005) göre; Protestanlaştırma hareketi, geri

kalan diğer Hristiyan cemaatlerin de merkezileşme isteklerinin canlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu cihetle taşrada bulunanlar teşkilatlanarak yeniden organize olmuşlardır; böylece dini ve sivil idare için kurulan temsili organizasyonlarla yerel dinamikler harekete geçirilmiştir (s. 115).

Benzer bir durum Süryani Kadim cemaati için de söz konusudur. Misyonun ilk talimatına uygun bir şekilde Süryanilere yönelik ilk adım, 1831'de Mardin'de görevlendirilen Rahip Horatio Southgate ile birlikte atılmıştır (Özdemir, 2009, s. 18). Fakat 1844 itibariyle Southgate'den sonra gelen misyonerler ise Süryanileri Protestanlaştırma amacıyla –dolayısıyla modernleştirme ve yeni bir kimlik inşa etme gayesiyle- sahaya gitmişlerdir. Süryani Kadimler, misyonerlerin kurumsal faaliyetlerini ilk aşamada meşru bir katkı, hatta destek unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Daha önce başlayan Katolik tehdidine karşı Protestan misyonerlerini müttefik kabul etmişlerdir. Fakat zamanla Protestanlık, kendi cemaatleri içerisinde yayılmış ve nüfuz kaybetmişlerdir (Atiya, 2005, s. 245). Nihayet Süryani Kadimler arasındaki Protestan üye sayısında bir artış olduğunda piskoposluğun kurulduğu Diyarbakır'da cemaate ait hastane, okul ve kolej de açılmıştır (Aydın, 2005, s. 113). Sadece Diyarbakır'da değil, Mardin'de de benzer faaliyetler yürütülmüştür. Öyle ki Mardin'de faal olan misyon istasyonlarının sayısı, 1889'a gelindiğinde 21'e ulaşmıştır (Özdemir, 2009, s. 18). Bu gelişmeler Süryani Kadimlerin tepkisini çekmiştir, hatta kendi yaşadıkları alanda Protestan Kilisesi açma talebinin kanlı çatışmalarla neticelendiği olaylar da yaşanmıştır (Aydın, 2005, s. 113).

Protestanlaştırma sürecinden en çok etkilenenlerden biri Nestûrîler olmuştur. Hem dini hedefleri öne çıkaran Amerikan misyonerleri hem de siyasi-politik stratejilere ağırlık veren İngiliz misyonerleri, Nestûrîlerin arasında eğitim başta olmak üzere faaliyetler gerçekleştirmiştir. 1832'de başlayan Amerikan misyonerlerinin ilk amacı Nestûrî Kilisesi'nin canlanması ve eğitimi olmuştur. Bunun için eğitim merkezi olan Urmiye'de hastane dışında matbaa da kurmuşlardır. Protestan bir kilise açmaktan da geri durulmamıştır. İngiliz misyonerleri ise Nestûrîlerin talebi üzerine 1842 yılı itibariyle Nestûrîlerin arasında çalışmalara başlamışlardır. Diğer misyonerlere kıyasla Nestûrî Patrikliği'yle en sıcak ilişkiler kuran İngiliz misyonerleri olmuştur. 1886 yılında, ilk misyonerlik okuluyla birlikte papaz yetiştiren bir koleji Urmiye'de açmayı başarmışlardır. Hakkâri ve Van gibi başka şehirlerde de çalışmalar icra etmişlerdir. Meselâ; 1910 yılına gelindiğinde, Van'ın güneyindeki köylerde kurulan ve Nestûrî papazlarının ders verdiği birçok eğitim merkezi faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Özdemir, 2009; ss. 19-20; 23). Bu süreçte eğitim merkezleri, sadece dini eğitimin iyileştirilmesine değil, etnik bilincin oluşmasına da katkı sunmuştur. Nitekim Protestanlaştırma hareketiyle birlikte Nestûrîlerin arasında Âsurî kimliğinin ve olası bir Âsurî devletin inşasına yönelik bilinçlenme süreci başlamıştır. Atılan ideolojik ve kültürel temeller, zamanla yalnızca Nestûrîlerle sınırlı kalmayıp, günümüzde Süryani Kadimleri de etkileyen bir boyuta ulaşmıştır.

Misyonerlik faaliyetlerinde hedeflenen saha Âsurî kimliğinin inşasında etkili olan faktörlerden biri olmuştur. Alan'a (2019) göre; Âsur Misyonu'nun isimlendirilmesi amacıyla ilk önce Nestûrîler gibi etkili olan dini bir topluluğun ismi üzerinde durulmuşsa da ismin bölgedeki diğer Hristiyan mezhepleri de kapsayacak bir nitelikte olması tercih edilmiştir. Bu amaçla etnik temelli bir isimlendirmeye gidilmiş ve misyona "Âsur" adı verilmiştir. "Âsur Misyonu"nda faaliyetlerin Mezopotamya bölgesinde ve farklı mezheplerin üzerinde yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır. 1858'e gelindiğinde Musul, Diyarbakır, Bitlis ve Mardin olmak üzere dört istasyon merkezinde faaliyetler sürdürülmüştür (s. 19). Bu zaman zarfında da Âsurî kimliğinin tohumları atılmış ve sosyo-politik çapta etnik bir kimliğin ismi olarak tasarılanmıştır.

Âsurî kimliği, İngiliz seyyah, arkeolog ve diplomat olan Austen Henry Layard'ın 1845-1848 yılları arasında yaptığı kazı çalışmaları sonucunda tarihsel bir zemine oturtularak kurgulanmıştır. Kazılardan elde edilen Âsur kalıntıları, bölgedeki Hristiyan topluluklar arasında Âsurî kökenli olma fikrinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu fikir, Ermeniler dışındaki Doğu Hristiyanları için bir üst kimlik olarak sunulmuş; kısa sürede Nestûrîler ve Keldaniler arasında kabul görerek kimliksel bir dönüşüm sürecini başlatmıştır (Özcoşar, 2008, s. 394). Âsurî ismi etrafındaki etnik kimlikleşme, esasen bölgedeki misyonerlik faaliyetleri için öncelikli görülen mezhepçilik belasından sakınmak ve doğu kiliselerin birliğini sağlamak şeklindeki amaç için araçsal bir değerdedir. Bu yaklaşım sayesinde misyonerler, bölgedeki -dindaş denilebilecek- müttefikleri arasında, yerel bağlamı değiştirmeye ve kontrol edilebilecek siyasi bir organizasyon inşa etmeye daha yatkın bir birlik anlayışı

oluşturabilmişlerdir. Ayrıca Âsurîlik söylemi, geleneksel anlamda yürürlükte olan dini ihtilaflara sebep olan kimliklerin (Nestûrîlik vb.) yerine farklı bir kimlik/birlik söylemine imkân tanıdığı için mevcut yapının yeniden inşası anlamına da gelmektedir ki bu da Protestanlaştırma sürecinin ilk adımı olarak değerlendirilebilecek stratejik bir hamle niteliği taşımaktadır.

Âsurîlik, dini-siyasi sebeplerle birbirinden ayrılmış ve aynı kökten gelmiş olduğu düşünülen çeşitli toplulukların bir araya gelmesini, Süryani, Nestûrî, Keldani gibi isimlerle birbirinden ayrılmış olan toplulukların Âsurî üst kimliği içerisinde birleşmelerini amaçlamıştır. Bunun için öncelikle Âsurlara uzanan ortak köken vurgusuyla (ve İsa Mesih'in öncesine dayanan etnik köken ortaklığıyla) siyasi bir birlik bilincinin kazandırılmasını ve ilgili politikaların üretilmesini hedeflemiştir. Bu şekilde inşa edilen siyasi birlik bilinci, zamanla devlet kurma stratejilerine de uyarlanabilecek bir değerde görülmüştür (Çelik, 2010, ss. 237-238). Başka bir deyişle Âsurîlik, yalnızca kültürel ve dini bir yakınlaşma değil; aynı zamanda ilerleyen süreçte devlet kurma stratejilerine uyarlanabilecek potansiyel bir siyasi proje olarak da tasarlanmıştır.

Âsurî kimliğine birinci dereceden Nestûrîler sahip çıkmıştır. Hatta Nestûrî Kilisesi'nden ayrılıp Katolikliği kabul edenlere Keldaniler denilirken Nestûrî Kilisesi, zamanla Âsurî Kilisesi olarak öne çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte Âsurî kimliği, Keldaniler arasında da kabul görmüştür. Özellikle yurt dışındaki Nestûrîler ve Keldaniler tarafından kabul edilmiş ve savunulmuştur. Günümüze gelindiğinde, Süryani Kadim toplumunu ve son aşamada kilise çevresini de içine alabilen bir etkiye ulaşmıştır. Bu etki, Süryani Kadimlerden Âsurî ismini kabul edenlerin yanı sıra bunu kabul etmeyenlerin arasında da kendini göstermiştir: Âsurîlik söylemi, Âsurî ismi üzerinde bir uzlaşma anlamında değil, fakat Süryani Kadimlerin de etnisite inşasına yönelmeleri çerçevesinde etkisini göstermeye başlamıştır. Yani Süryani Kadimlerin etnik kimlik doğrultusunda bir söylem üretmelerine sebep olmuş ve bu çerçevede bir değişim ortaya çıkmıştır. Tabii son aşamaya gelmeden önce kilise çevresinin direnç gösterdiğini belirtmek gerekir. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında bu değişimin boyutlarına dikkat çekilmektedir.

4.2. Âsurîlik politikası içerisinde Süryani etnisitesinin inşası

Geleneksel olarak Süryani Kadim Kilise'nin Süryani ismine yüklediği anlam, hem kilise geleneği hem de apostolik/elçisel kilise olma özelliğiyle, yani din ekseni doğrultusunda ön plana çıkmaktadır. Dini orijin merkezinde şekillenen geleneksel yaklaşıma göre bir önemli unsur daha bulunmaktadır: Günel'e (2021) göre; Süryani ismi, İncil'in müjdesini kabul eden Ârâmîlerin, kabul etmeyen putperest soydaşlarından kendilerini ayırmak amacıyla benimsedikleri bir isimdir (s. 34). Belirtilen bu sınırlar çalışmanın içerisinde anlatılan tarihsel altyapıya uygun düşmektedir. Buna ek olarak Çelik'in (2010) tespit ettiği üzere; Süryanilik, kristolojik tartışmalarla ortaya çıkan kutuplaşmalar neticesinde 5. yüzyıldan itibaren monofozit bir anlayışı da içermeye başlamıştır (s. 176). Meselâ, 13. yüzyıl Süryani kroniği ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, Süryani kimliğinin Ârâmî kökenli olmak ya da Süryanice konuşmak veya bununla ilişkili bir coğrafyada yaşamakla ilişkili olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu değerlendirmeler açısından Süryani kimliği, Süryani Ortodoks inancını benimsemekle ilişkilidir ve bu inancı terk eden biri, başka bir kiliseye intisap etmiş soydaş biri de olsa Süryani olarak kabul edilmemektedir (Can, 2023, 303). Fakat geline nokta, dini orijin ve kilise aidiyetine dayalı olan kimlik anlayışı, yerini İsa Mesih'ten öncesine uzanan etnik köken vurgusuna bırakmaktadır ki bunun ilk tohumları Âsurîlik üzerinden atılır. Âsurîlik söylemine karşı Süryani Kadimler arasındaki ilk tepkilerin de Kilise çevresinden geldiği görülmektedir. Meselâ; 1952'de Antakya Süryani Kilisesi şu ifadelerle tepkisini ortaya koymuştur:

"Süryanilerin bu yabancı isimle (Âsurî) hiçbir surette ilgileri yoktur. Bu isim, onlara ırklarını ve yeryüzündeki varlıklarının emsalsiz ve biricik temeli olan dini düzenlerini kaybettirecektir. Anlayışlı hiçbir insan ırkı, toplumunun ve iki bin seneye dayanan kilisesinin ismini kendi isteğiyle değiştirmeye razı olmaz." (Ephrem, 1983, s. 45).

Belirtilen dirence rağmen, sivil toplum kuruluşları tarafından Âsurî ortaklığında bir kimlik inşası devam etmiştir. Bunun için 1957'de "Âsur Demokratik Örgütü" kurulmuştur. Aynı şekilde "Shuraya Partisi", "Âsur Demokratik Hareketi", "Beth-Nahrin Yurtsever Devrimci Örgütü", "Âsurî Süryani Keldani

Birliği", "Âsurî Demokratik Partisi" ve "Âsur Yurtsever Partisi" gibi çeşitli örgütler de kurulmuştur. Bunlardan biri de 1995'te İsveç merkezli açılan ve Marksist söylemlere sahip olan "Âsurîstan Kurtuluş Partisi" olmuştur. Bu oluşum, sosyo-kültürel alanlardaki faaliyetlerini Avrupa ülkelerinde yapmakla birlikte Süryani Kilisesi'yle de yakın diyaloglar tesis etmiştir (Örnek, 2017, ss. 97-98). "Süryani Dernekler Federasyonu" ve "Süryani Kadın Merkezi" gibi kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Süryanilerin mevcut ve muhtemel problemlerinin çözümü için 1977 yılında İsveç'te "Âsurî-Süryani Federasyonu", Süryanilerle ilgili olan kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak için de 2004'te Belçika'da "Avrupa Süryaniler Birliği" kurulmuştur (Tutar Serter, 2017, ss. 93-94).

Süryani Kadimlerin Âsurî üst kimliğine dâhil edilmesi daha çok şu siyasal gerekçelere dayandırılmıştır: Kurulması vaat edilen Âsurî devletin inşasına yönelik Nestûrî, Keldani ve Süryani Kadimleri birleştirip bir ulus ideolojisi inşa etmek. Ulus, dil ve üst kimlik bakımından birliği sağlayarak mevcut mezhepsel sorunların üstesinden gelmek. Ortak birliktelik ve organizasyon yoluyla Türkiye'de 1960 ve sonrasındaki yıllarda yaşanan göçlerdeki mağduriyetleri ortadan kaldırmak. Diasporadaki Süryani aydınlarına yeni bir siyasal bakış açısı kazandırmak (Sarı, 2011, s. 76).

Âsurîlik, başlangıçta Süryani Kadim toplulukları arasında sınırlı bir etkiye sahip olsa da, zamanla çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla etki alanını genişletmiştir. Nitekim 10 Ekim 2005'te "Âsurî Evrensel Birliği" (SUA: *Syriac Universal Alliance*) ile "Avrupa Süryani Birliği" (ESU: *European Syriac Union*), kimlik politikalarını Âsurî adı üzerinden değil, doğrudan Süryani ismi temelinde yürütme kararı alarak bu konuda önemli bir yön değişikliği ortaya koymuşlardır (Sarı, 2011, s. 77). Alınan karar doğrultusunda Süryani ismi korunmuşsa da içerik bakımından dini orijinin ötesine geçilerek Âsurîlik ekseninde şekillenen etnik kimlik inşasına yönelik bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Çünkü Âsurîlikte sıklıkla vurgulanan, İsa Mesih öncesine dayanan ortak köken fikri, bu kez Süryani adı üzerinden kurgulanmaya başlanmıştır. Nitekim 2024 yılı itibarıyla Mardin'deki Süryani Kırklar Kilisesi ile Deyrulzafaran Manastırı'nda görev yapan kilise rehberlerinin Süryanilik hakkında ilk dile getirdikleri husus, Süryaniliğin bir dinî/mezhepsel aidiyetten ziyade bir ırk, bir halk ve bir etnisite olduğu yönünde olmuştur. Bu bağlamda Süryanilerin Ârâmî, Âsur ve Babil halklarından oluşan tarihsel bir topluluk olduğu anlayışı öne sürülmekte ve Süryani ismi, Hristiyanlık öncesi Mezopotamya topluluklarını kuşatacak bir etnisite içeriğiyle ifade edilmektedir:

"Bizi tanısınlar istiyorum. Sonra Süryaniler ayrı bir mezhep, ayrı bir inançtır demesinler, diye. Bunlar Süryani mi? Hristiyan mı? Süryani, bir halktır; Süryani, bir etnik kökendir: Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi bir halktır. İnanç ise Hristiyanlıktır." (Deyrulzafaran Manastırı'nda ziyaretçilere sunum yapan görevli rehber, kişisel iletişim, 07 Nisan 2024).

"Biz Sami kökenliyiz, yani bir ırk. Ârâmîler, Âsurîler, bir de Babilliler; bunların hepsi Süryani anlamına geliyor, yani Süryaniler bunlardan oluşmuştur." (Mardin'deki Kırklar Kilisesi'nde ziyaretçilere sunum yapan görevli rehber, kişisel iletişim, 10 Nisan 2024).

"Süryanilik bir etnik kimliktir. Türk gibi, Arap gibi, Kürt gibi bir millettir. Bir millet olunca Protestan olanı var, Katolik veya Ortodoks olanı var. Dolayısıyla burası Protestan Kilisesi'dir. Protestan Kilisesi, genellikle etnik bir kimlikle adlandırılmaz." (Mardin Protestan Kilisesi'nden sorumlu pastör, kişisel iletişim, 03 Mayıs 2024).

Gelinen noktada dini orijin, yerini İsa Mesih'ten öncesine uzanan etnik köken vurgusuna bırakmakta, mezhepsel ve dini farklılıklar (Hristiyan ve Müslüman farklılığı da dâhil olmak üzere), etnisite söylemi üzerinden ikincil değerde karşılanmaktadır. Bu bağlamda, Antakya Kilisesi'nden ayrılan toplulukların günümüzde Süryani kategorisi içinde değerlendirilmesi, söz konusu kimlik yorumuyla doğrudan ilişkilidir. Başka bir deyişle, bu yeni kimlik yorumunun, Âsurîlik politikası doğrultusunda şekillendiği ifade edilebilir.

Etnisite inşası, kültürel erozyonun başladığı veya konu bağlamında belirtmek gerekirse, geleneksel kimliğin aşınmaya başladığı değişim süreçlerinde geçmişin yeniden yorumlanması ve yeni bir aidiyet zemininin kurgulanması yoluyla hedef kitlenin krizi aşabilmesini sağlar.⁷ Dolayısıyla etnisite inşasının, geleneksel yapının değişimini de desteklediği ve bu yönde araçsal bir öneme sahip

⁷ Modern anlamda etnik kimliklerin ortaya çıkış koşullarıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. (Eriksen, 2004, ss. 105-108).

olduğu söylenebilir. Söz konusu değişim, esasında Protestanlaştırma hareketinin ilk talimatında yer alan kiliseler arası ayrışmaları ortadan kaldırıp birlik tesis etmek şeklindeki anlayışa uygundur. Hatta Roma İmparatorluğu'nun kendi siyasi istikrarı ve salâhiyeti için 4. yüzyıldan itibaren hedeflediği ama her seferinde kıyım ve bölünmeyle sonuçlanan aynılaştırma; dini merkezileştirme politikası doğrultusunda da dini kimliğin –ve geleneksel dini kimliğin- ikinci plana itilmesi anlayışına da uzak düşmemektedir. Bu değişim modernitenin geleneği dönüştürme etkisinden de bağımsız değildir.⁸ Bu noktada Protestanlaştırma hareketi modernleştirici bir etki ortaya koymuştur.⁹

Osmanlı'nın zayıfladığı son dönem göz önüne alındığında, Âsurîlik temelinde şekillenen etno-politik strateji ile Roma ve Bizans imparatorluklarının dini zemini kullanarak siyasi otoritelerini pekiştirme ve sınırlarını güçlendirme stratejileri benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Başka bir deyişle, İslam fetihleriyle birlikte kapanan Roma ve Bizans imparatorluklarının etki dalgası, Osmanlı'nın zayıf düşmesiyle oluşan ilk boşlukta yeniden ortaya çıkmıştır. Tabii bu dönemde her ne kadar Roma ve Bizans imparatorlukları resmi açıdan siyasi olarak yürürlükte olmasa da hem Romalılaşan ve Cizvitlerin de etkisiyle modernleşmeye/sekülerleşmeye başlayan Katolik Kilisesi'nin hem de modernleşmenin araçlarından biri olan Protestanlığın stratejik olarak kendi tarihsel bütünlükleriyle uyum gösterdikleri ve buna bağlı çözümler ürettikleri söylenebilir.¹⁰

Etnisite inşası, mevcut kristolojik tartışmalardan kaynaklanan dini ve ictimai kutuplaşma sorunları açısından sosyolojik bir çözüm/değişim sunmaktadır. Nitekim bunu destekleyecek mahiyette dini açılımlar da yapılmıştır. Bunlardan biri, Ortodoks ve Katolik Kilisesi'nin 1964'te aldığı bir kararla sürekli dışlamalara ve düşmanlığa sebep olan aforoz kararının ortadan kaldırılmış olmasıdır (Belenli ve Birbudak, 2021, s. 592). Alınan karar, Mardin'de yaşayan farklı Hristiyan gruplar üzerinde de olumlu etkilere sebep olmuştur. Bu doğrultuda, günümüzde Mardin'de yaşayan Keldani, Katolik ve Ermeni birkaç aile, mezhepsel ayırım gözetmeksizin Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi nezdinde Pazar ayinlerini birlikte icra etmektedirler. Protestanlar hariç Mardin'de bulunan Hristiyan topluluklar, diğer mezheplere ait olan kiliselerde (örneğin, Meryem Ana Katolik Kilisesi) ayırım yapmaksızın her hafta dönüşümlü olarak ayin gerçekleştirmektedirler. Aforoz kararının kaldırılması, farklı kilise merkezleri arasındaki sınırları, en azından toplumsal düzeyde, birliğe açan bir katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, kilise organizasyonu gibi yapısal farklılıklardan doğabilecek muhtemel kutuplaşmaların bertaraf edilebilmesi, etnik ortaklık söylemi ya da Süryani üst kimliği üzerinden mümkün hale gelmektedir. Bu durum, Mardin'deki Hristiyan topluluklar arasında mezheplerüstü bir dayanışma zemininin oluştuğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, ortak bir etnisite inşasının yanı sıra farklı mezhepten olan Hristiyanların önündeki dini sınırların yumuşaması da güçlü bir toplumsal birliktelik geliştirmiştir. Böylece mezhebi farklılıkları aşan bir kültürel yakınlaşma ve kimliksel bütünleşme süreci desteklenmiş olmaktadır.

Diğer bir gelişme kristolojik alanda yapılan iyileştirmeye ilgilidir. Bu da "mifafizit" kavramının geliştirilmesi üzerinden ortaya konur. Sebastian P. Brock'a göre (2016); "monofizit" (Mesih'te sadece ilahi tabiat olduğunu kabul eden anlayış) tanımlaması her ne kadar daha önceden kullanılmış ve ihtilaflara sebep olmuşsa da belirsiz bir anlama sahiptir. Bunun yerine kabul görmeye başlayan ve Süryani Ortodoks uzmanlarının da kullanmayı tercih ettiği "mifafizit" (İlahi ve insani tabiatın İsa Mesih'te tek bir tabiat olarak tecessüm ettiğini ifade eder) tabiri daha uygun görülmeye başlanmıştır (ss. 45-54). Böylece hem tarihsel olarak tartışmalı bir konu olan monofizit anlayış etrafındaki belirsizlik teolojik düzeyde telafi edilmiş hem de farklı mezhepler arasında ekümenik diyalogların gelişmesine zemin hazırlanmış olunur. Bu yöndeki diyaloglar, yalnızca dini uzlaşmayı değil, aynı zamanda topluluklar arası güvenin yeniden tesis edilmesini de beraberinde getirmiştir. Mezhepler arası etkileşim ve ortak ibadet pratikleri, dini açıdan bir iyileşme sürecine katkı sunarken, etnik kimlik üzerinden şekillenen bir üst kimliğin inşasını da mümkün kılmaktadır.

⁸ Modernite, gelenekte kökleşmiş ilke ve pratiklerin dönüşümünü içerir. Toplumsal ilişkileri yerel bağlamlarından kopararak yeniden yapılandırır ve bu ilişkilerin yerine daha kapsamlı, kişisel olmayan örgütsel yapılar getirir. Bkz. (Giddens, 2010, ss. 33-52).

⁹ Protestanlığın modernleşme/sekülerleşme cihetinde etkili bir yapıya sahip olduğuyla ilgili kapsamlı bir çalışma için ayrıca bkz. (Olgun, 2019).

¹⁰ Katolik Kilisesi çerçevesinde "Kilisenin Romalılaşması", Kilise'nin modernleşmesi ve bundan bağımsız olmayacak şekilde misyonerlik kurumunun geliştirilmesi süreciyle ilgili olarak bkz. (Kutay, 2020; Güngör, 2016).

Belirtilen çerçevede, Süryani üst kimliği etrafında oluşan yeni birliktelik biçimleri hem mezhebi farklılıkları aşan bir kapsayıcılık sunmakta hem de kültürel aidiyetin yeniden tanımlanmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, etnisite inşası çerçevesinde mevcut literatür ve tarihsel birikim, yalnızca yeniden yorumlanmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni sosyolojik ve antropolojik açılımlara da açık hale gelmektedir. Bu değişim hem yerel düzeyde kimlik politikalarının dönüşümünü hem de küresel Hristiyanlık tartışmalarına Mardin örneği üzerinden özgün bir katkı sunma potansiyelini barındırmaktadır.

Sonuç

Antakya Kilisesi merkezinde Süryaniler, etnik ve coğrafi bir ayırım gözetmeksizin, Roma İmparatorluğu'nun paganist baskılarına (4. yüzyıla kadar) rağmen, Kilise'nin kuruluş ilkeleri doğrultusunda dini misyon/tebliğ faaliyetlerini kesintisiz biçimde sürdürmüşlerdir. Fakat Hristiyanlığın Roma'da resmi olarak tanındığı 4. yüzyıldan itibaren etkisini gösteren kristolojik tartışmalar ve siyasi erkin müdahaleleriyle birlikte bölünmeye başlamışlardır. Makalede bu bölünme süreci, genel anlamdaki dini misyonun geleneksel dini misyona evrilmesi olarak değerlendirilmiştir. Geleneksel dini misyon, bağımsızlaşan kilise hiyerarşisinin korunması, dinin kendi kilise/patriklik organizasyonuna ve itikâdına bağlı kalarak kendi cemaati içinde tebliğ edilip yaşanması ve bu yönde kimliğin korunması anlamında önem kazanmaktadır ki Antakya Süryani Kilisesi, bölünmelerle birlikte geleneksel dini misyona doğru bir değişim geçirmiştir.

Bölünmelerin ortaya çıkmasında kristolojik tartışmaların yanı sıra imparatorluk otoritesinin belirleyici bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira Büyük Konstantin ve onu takip eden imparatorlar, Hristiyanlığı devletin bir alt kurumu hâline getirerek merkezileştirmek, bu doğrultuda konsiller aracılığıyla itikâdî bir birlik tesis etmek amacıyla siyasi ve askerî müdahalelerde bulunmuşlardır. Belirtilen çerçevede çalışmanın ulaştığı temel bulgulardan biri, Roma ve Bizans yönetimlerinin dini birliği sağlamaktan ziyade sosyo-politik istikrarı ve merkezi otoriteyi önceledikleridir. Yapılan kıyım ve kovuşturmalardaki temel motivasyonun belirtilen önceliğe dayandığı görülmüştür. Bu sonuca hem imparatorların, siyasi güç ve birlik amacıyla konsillerin toplanmasını talep etmelerinden hem de her aşamada sarsılan istikrarın yeniden tesisi için duruma göre önceki bazı kararların tersine yeni konsil kararlarının alınmasını desteklemelerinden hareketle ulaşılmıştır. Ancak tüm müdahalelere rağmen kiliseler düzeyinde kalıcı bir istikrar sağlanamamıştır. Bu bağlamda ulaşılan bir diğer önemli sonuç, Roma ve Bizans yönetimlerinin dini ikinci planda gördükleri ve siyasi yapının bir alt kurumu ve araçsal bir unsuru olarak konumlandıklarıdır. Roma ve Bizans'ın temel hedefi, tek devlet vizyonuna eşlik eden tek din (tek itikat) anlayışını kurumsallaştırmak olmuştur. Ancak kalıcı bir başarı elde edilememiştir. Söz konusu sonuçlar, çalışmanın genel bütünlüğü açısından diğer bulgularla doğrudan ilişkilidir. Zira bu sonuçlar hem modernitenin dini ikincil bir konumda ve sosyo-politik bir işlevle alt bir kategori olarak değerlendirmesi bakımından hem de 19. yüzyılda gelişen etnisite yapılanmasında dine atfedilen rol açısından, tarihsel arka plan ile güncel/siyasi gelişmelerin esasen birbirinden bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır.

Belirtilenler çerçevesinde makalede, Süryani Kadimlerin, Hristiyanlığın erken döneminden konsiller dönemine, konsillerden İslam fetihlerine kadar uzanan tarihsel süreçte, genellikle istikrarsız ve kovuşturmalarla karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Bu süre içerisinde geleneksel dini misyona doğru evrilen Süryani Kadimler, İslam fetihlerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar dini orijine dayanan geleneksel kimliklerini büyük ölçüde muhafaza edebilmişlerdir. Geleneksel kimliklerinin korunmasında, İslam fetihlerinin gayrimüslim topluluklara kendi dini gelenekleri doğrultusunda yaşam hakkı tanıyan yaklaşımının önemli bir katkı sağladığı görülmüştür ki bu yaklaşım Osmanlı idaresi tarafından da benimsenerek sürdürülmüştür.

Konu bağlamında şunlar da tespit edilmiştir: 19. yüzyılda, Doğu Hristiyanları arasında faaliyete geçen Protestanlaştırma hareketiyle birlikte yeni bir kimikleşme süreci başlamıştır. Bu aşamada Batı'dan gelen etki dalgası, Roma ve Bizans imparatorluklarının yarım kalan siyasi misyonunun devamı niteliğinde bir strateji ortaya koymuştur. Ancak izlenen strateji, siyasi güç elde etmek amacıyla din merkezli bir birlik tesis etmekten ziyade, dini ve dini kimlikleri yine ikinci plana alan ve etnik ortaklığı önceleyen bir üst kimlik söylemi üzerinden şekillenmiştir. Belirtilen tespitin

yapılmasında etkili olan unsurlardan biri, Protestanlaştırma hareketindeki ilk talimatın, kiliselerdeki ayrışmaları ortadan kaldırmak ve kiliseler arası birliği sağlamak yönünde olmasıdır. İkincisi, yine siyasi bir birlik doğrultusunda geliştirilen Âsurîlik söyleminin İsa Mesih öncesine dayanan köken vurgusuyla ön plana çıkması ve bu yönde inşa edilen etnisite anlayışının, Ermeniler hariç olmak üzere, doğudaki farklı kilise merkezlerine bağlı topluluklarla birlikte aynı coğrafyadaki diğer insanları kapsayacak şekilde ortaya konmasıdır.

Makalede, Süryani Kadimlerin de etnik kimliğin inşasına yöneldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönelimde iki temel etken tespit edilmiştir. Biri, Protestanlaştırma hareketinin desteklediği Âsurîlik söylemidir. Âsurîlik söylemi, teolojik ortamdan da destek alarak etnik bir üst kimlik stratejisi olarak işlev görmüştür. Bununla ilgili elde edilen bulgu şudur: Süryani Kadimler tarafından daha önce reddedilen Âsurî adlandırması, yine aynı etnik unsurları (Keldani, Âsurî, Ârâmî vb.) içine alan bir üst kimlik vurgusuyla ve bu kez Süryani yorumu üzerinden kabul edilmeye başlanmıştır. Başka bir ifadeyle, etnisite inşası çerçevesinde içerik, dini orijinin ikinci plana alınması bakımından Âsurîlik formülüyle aynıdır; fakat bu defa Süryani ismi etrafında şekillenmiştir. Etnisitenin inşasında etkili olan ve kilise toplulukları arasında birliği destekleyen ikinci gelişme ise 1964'te Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki aforoz kararının kaldırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kristolojik tartışmaların yumuşatılması amacıyla geliştirilen miafizit kavramı da hedeflenen uzlaşmayı pekiştiren bir değer de dikkate alınmıştır. Yani doğudaki Hristiyan toplulukları arasında öngörülen etnisite inşası, geleneğe nispeten yeniden yapılaşmayı beraberinde getirdiği için bir yönüyle ekümenikliği destekleyen bir role sahip olmuştur. Dolayısıyla Süryani Kadimlerin etnisite inşasına yönelimi, yalnızca kendi iç dinamiklerinden değil, hem içinde bulundukları hem de kendilerini aşan tarihsel, teolojik ve sosyo-politik faktörlerden kaynaklanmıştır. Bu değişim, genel anlamda Kilise bünyesindeki birlik arayışlarını olduğu kadar bölgesel kimlik politikalarını anlamak açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklar / References

- Akman, E. (2021). *Midyat'ta misyonerler ve Protestan Behtel Kilisesinin İnşa Süreci* [Tam metin bildiriler kitabı]. M. N. Seyman & C. Közkurt & A. Dalcı (Ed.). *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Sempozyumu*.
- Akyüz, G. (2005). *Tüm yönleriyle Süryaniler*. Kırklar Kilisesi.
- Alan, G. (2019). Amerikan Board Örgütü'nün Ortadoğu bölgesindeki teşkilatlanmasında Asur Misyonu'nun önemi (1851-1860). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14 (1) , 17-49.
- Albayrak, K. (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Vadi Yayınları
- Albayrak, K. (2001). Geçmişte ve günümüzde Keldani Kilisesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 107-124.
- Albayrak, K. (2007). "Nestûrîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. C. 33, ss. 15-17.
- Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hristiyanlığı tarihi* (Nurettin Hiçyılmaz, Çev.). Doz Yayınları.
- Aydın, M. (2002). "Kilise". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. C. 26, ss. 11-14.
- Aydın, S. (2005). Doğu ve Batı Hristiyanlığı arasında son hesaplaşma: Modernleşme ve Doğu Hristiyanlığı üzerinde misyon faaliyetleri. A. Taşğın & E. Tanrıverdi & C. Seyfeli (Ed.), *Süryaniler ve Süryanilik* içinde (C. 3, ss. 101-128). Orient Yayınları.
- Aytepe, N. (2024). *İskenderiye okulu ve Hristiyanlık*. Eskiyei yayınları.
- Azimli, M. (2005). Müslüman-Süryani ilişkilerine giriş. A. Taşğın & E. Tanrıverdi & C. Seyfeli (Ed.), *Süryaniler ve Süryanilik* içinde (C. 1, ss. 37-47). Orient Yayınları.
- Behnan, G. B. (1993). *Theodora* (Samuel Akdemir, Çev.). Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi.
- Belenli, T. & Birbudak, T. S. (2021). Papa II. John Paul'un Türkiye ziyareti. *Belgi Dergisi*, 2(22), 589-622.
- Bilge, Y. (1996). *Süryaniler* (2. bs). Yeryüzü Yayınları.
- Brock, S. P. (2016). Miaphysite, not monophysite. *Cristianesimo nella Storia*, 37(1), 45-54. <https://doi.org/10.17395/82929>
- Can, U. (2023). 1234 Anonim Süryani Kroniğinde Süryani Kimliği. Zafer Duygu, Kutlu Akalın, Umut Var (Ed). *Süryaniler: Kimlik, din, literatür* içinde (ss. 299-310). Selenge Yayınları.
- Çelik, M. (1996). *Süryani tarihi I*. Ayraç Yayınevi.
- Çelik, M. (2010). ""Süryânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*. C. 38: ss. 175-178.
- Çelik, M. (2010). Süryanilerin etnik ve dinsel kimlikleri. İçinde *Diyarbakır 2: Nebiler sahabiler azizler ve krallar kenti* (2. bs, ss. 235-241). Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları. https://isamveri.org/pdfdrq/D236295/2013/2013_CELIKM.pdf
- Çevik, A. (2007). İlk çağlardan Ortaçağın sonuna kadar Midyat ve yöresi (Tur Abdin)'in tarihi coğrafyası. İ. Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin I: Tarih coğrafya* içinde (ss. 105-140). Mardin Valiliği.
- Durak, N. (2012). *Süryâniler açısından 451 Kadıköy Konsili*. Rağbet Yayınları.
- Duygu, Z. (2010). *İslam yönetimlerinde Süryaniler (VII-XII. yüzyıllar)*. (Tez No: 264587) [Celal Bayar Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek lisans tezi]. Yök Tez Merkezi.
- Duygu, Z. (2017). *Hristiyanlık ve imparatorluk*. Divan Kitap.
- Ephrem, M. I. (1983). *The name of the Syrian people*. Syrian Organisations in Middle Europe and Sweden.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış*. (Ekin Uşaklı, Çev.). Avesta Yayınları.
- Erpolat, M. S. (2007). Tapu tahrir defterine göre XVI. yüzyılda Midyat. İ. Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin I: Tarih coğrafya* içinde (ss. 381-414). Mardin Valiliği.

- Eusebios (2011). *Kilise tarihi* (Furkan Akderin, Çev.). Çiviyazıları Yayınevi.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik* (Ümit Tatlıcan, Çev.). Say Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2020). Hristiyanlık. Şinasi Gündüz (Ed.), *Dünya dinleri* içinde (4. bs, ss. 115-168). Milet Nihal Yayınları.
- Günel, A. (2021). *Türk Süryaniler tarih* (2. bs). GDK.
- Güngör, A. İ. (2016). *Tanrı'nın şovalyeleri Cizvitler*. İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.
- Harvey, S. A. (2011). "Theodora (Empress)." İçinde Sebastian P. Brock vd.. (Ed.), *The Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage* (s. 401). Piscataway, NJ: Gorgias Press.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasi ve kültürel İslam tarihi* (Salih Tuğ, Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Işık, R. (2003). *Maruni Kilisesi*. (Tez No: 135020) [Ankara Üniversitesi Yayımlanmış Doktora Tezi]. Yök Tez Merkezi..
- Iwas, M. Z. I. (1998). *Constitution of Syriac Orthodox Church of Antioch*. Damascus: St. Ephrem Seminary.
- Kutay, T. (2020). *Sekülerleşmenin Hristiyan kökleri*. İz Yayıncılık.
- Landy, T. M. (t.y.). *Syro-Malankara Catholic Church*. Catholics and Cultures. <https://www.catholicsandcultures.org/eastern-catholic-churches/syro-malankara-catholic-church>
- Malik, G. D. (2012). *Süryanilerin tarihi* (Vedii İlmen, Çev.). Yaba Yayınları.
- Olgun, H. (2019). *Sekülerliğin teolojik kurgusu Protestanlık*. MiletNihal Yayınları.
- Örnek, S. (2017). *Süryani milliyetçiliği ve dinamiklerinin tarihsel analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcoşar, İ. (2008). *19. yüzyılda Mardin Süryanileri*. Beyan Yayınları.
- Özdemir, B. (2009). *Süryanilerin dünü bugünü* (2. bs). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, L. (2005). Abbâsiler döneminde yaşayan Hristiyan doktorların İslam toplumuna katkıları. A. Taşğın & E. Tanrıverdi & C. Seyfeli (Ed.), *Süryaniler ve Süryanilik* içinde (C. 3, ss. 209-224). Orient Yayınları.
- Sarı, G. (2011). *Geçmişten günümüze Süryaniler ve Süryanilerin Türkiye'ye etkileri: İdil örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı.
- Seyfeli, C. (2005a). Osmanlı Devlet salnamelerinde Süryaniler. A. Taşğın & E. Tanrıverdi & C. Seyfeli (Ed.), *Süryaniler ve Süryanilik* içinde (C. 1, ss. 49-140). Orient Yayınları.
- Seyfeli, C. (2005b). Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin idari yapısı: Süryani Kadim Kilisesi örneği. A. Taşğın & E. Tanrıverdi & C. Seyfeli (Ed.), *Süryaniler ve Süryanilik* içinde (C. 1, ss. 251-265). Orient Yayınları.
- Seyfeli, C. (2010). Osmanlı devlet salnamelerinde Hahambaşılık (1847-1918). *Milet ve Nihal* 7 (1), 95-136
- Seyfeli, C. (2011). Osmanlı devlet salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (11), 9-39.
- Seyfeli, C. (2015). *Ermeni Kilisesi'nde sakramentler*. Çizgi Kitabevi.
- Seyfeli, C. (2017). Millet sistemi ve Osmanlı devlet salnamelerinde Süryani Kadim Patrikliği (1847-1918). *SBARD*, 15 (29), 17-45.
- Seyfeli, C. (2018). Keldani Patrikliği'nin idaresi ve Osmanlı devlet salnameleri (1847-1918). *SBARD*, 16 (32), 89-126.
- Seyfeli, C. (2019). *Millet sistemi mi? Rum ve Ermeni Patrikliği'nin idaresi ve Osmanlı devlet salnameleri* (1847-1918) Çizgi Kitabevi.

- Şamun, S. (1965). *Antakya ve Doğu Sayın Patriki Kadasetli Mar İğnatiyos 3. Yakup'un Hindistan Süryani Kilisesine resulî ziyaretleri* (Cebrail Aydın, Çev.). Baha Matbaası.
- Tahincioğlu, Y. (2011). *Tarihleri kültürleri ve inançlarıyla Süryaniler*. Butik Yayıncılık.
- Taşgın, A. (2002). Anadolu'nun yok olmaya yüz tutan zenginliklerinden: Süryaniler. *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildiriler: 6. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (205-227). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tutar Serter, Y. (2017). Kültürel kimlik inşasına bir örnek: Süryani Diasporası. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 3(2), 87-96.
- Ürek, M. (2013). Süryaniler'in tarihi ve sosyolojik yapısı. *Milel ve Nihal*, 10 (2), 95-112.
- Yeşil, C. ve Seyfeli, C. (2023). Süryani Kadim Kilisesi'nde ruhbanlığın kökenleri: kurucular. S. Turan & E. Battal (Ed.), *Dinler tarihçilerin kaleminden dinler tarihi araştırmaları* içinde (ss. 185-203). Eskiyei Yayınları.
- Yıldırım, M. (2005). *Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi*. Aziz Andaç Yayınları.